İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Yıl: 2016 Cilt: 26 / 1 ISSN: 0085-7432

TÜRKİYAT MECMUASI

The JOURNAL of TURKOLOGY

Year: 2016 Volume: 26 / 1

İSTANBUL

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Yıl: 2016 Cilt: 26/1 ISSN: 0085/7432

TÜRKİYAT MECMUASI

Kurucusu:

Ord. Prof. Mehmet Fuat Köprülü

JOURNAL of TURKOLOGY

Year: 2016 Vol: 26/1

Türkiyat Mecmuası
Cilt: 26/1, 2016, ISSN: 0085-7432
Journal of Turkology
Vol: 26/1, 2016, ISSN: 0085-7432

Sahibi/Owner
İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
(Müdür Prof. Dr. Fikret TURAN)

Genel Yayın Yönetmeni/Editor-in-Chief
Prof. Dr. Fikret TURAN

Editörler/Editors
Doç. Dr. Ramazan BALCI
Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ
Doç. Dr. Abid Nazar MAHDUM
Dr. Fatma Meliha ŞEN

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor
Dr. Fatma Meliha ŞEN

E-Dergi Yöneticisi-Mizanpaj/E-Journal Director-Layout
Arş. Gör. Selim AHMETOĞLU

Dergi Sekretaryası/Journal Secretariat
Arş. Gör. Selim AHMETOĞLU
Arş. Gör. Harun KORKMAZ

Danışma Kurulu/Advisory Board
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN
Prof. Dr. Uwe BLAESING
Prof. Dr. Henrik BOESCHOTEN
Prof. Dr. Éva Á. CSATÓ
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK
Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Prof. Dr. Musa DUMAN
Prof. Dr. Kemal ERASLAN
Prof. Dr. M. Şükrü HANİOĞLU
Prof. Dr. Lars JOHANSON
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN
Prof. Dr. Kemal YAVUZ
Prof. Dr. Erik J. ZÜRCHER

Yayın Kurulu/Editorial Board
Doç. Dr. Sinan ÇİTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Ömer KUL
Yrd. Doç. Dr. Gözde SAZAK
Yrd. Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Y. YILMAZ
Dr. Hande GÜNÖZÜ
Dr. Esra ÖZSÜER
Dr. M. Sait TÜRKHAN
Dr. Müslim YILMAZ

Türkiyat Mecmuası yılda iki kere çıkan uluslararası hakemli akademik dergidir.
Journal of Turkology is an international refereed academic journal, published semi-annually.

Türkiyat Mecmuası; ASOS Index, EBSCO (Academic Search Complete), MLA International Bibliography ve ULAKBİM tarafından taranıp indekslenmektedir.
Journal of Turkology is currently indexed by
ASOS Index, EBSCO (Academic Search Complete), MLA International Bibliography and ULAKBIM.

Dergimizdeki tüm yazılar, kaynak gösterilerek alıntılanabilir.
Quotations are allowed by indicating the source.

Yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.
All legal responsibilities of the articles belong to the writers.

Baskı/Printing
Step Ajans Reklamcılık, Matbaacılık, Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 34200
Bağcılar/İstanbul, Telefon:0 212 446 88 46
E-posta: stepajans@gmail.com
Matbaa Sertifika No: 12266

Yazışma Adresi/Correspondence Address
İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Horhor Cad. Kavalalı Sok. No: 5/4, 34080, Fatih/İstanbul
Telefon: 0 212 440 00 00 – 27867
E-posta:
turkiyatmecmuasi1924@gmail.com

Nurettin GEMİCİ
Evliya Çelebi'ye göre II. Viyana Muhasarasında Kırım Hanı'nın Yanlış Tutumunun Sebepleri
The Reasons of the Crimea Khan's Wrong Way of Behaving in Second Vienna Siege According to Evliya Çelebi..... 131-146

Mustafa GÖLEÇ
Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1930)
Turkish – Bulgarian Relations in the Early Republican Era According to the *Hâkimiyet-i Milliye* Newspaper (1923-1930) 147-168

Ömer KUL – Oles KULÇINSKIY
Kiev Metropolitliği'nin 1686 Yılında Moskova Patrikliği'ne Bağlanmasına Dair Yeni Kaynaklar ve Tarihi Çelişkiler Üzerine Bir Tetkik
A Study on the New Sources and Historical Contradictions about Connecting the Kiev Exarchate to Moscow Patriarchate in 1686 169-196

Abid Nazar MAHDUM
Mahdumkulu Şiirinin Çok Sevilip Yayılmasının Sebepleri Üzerine
A Short Workup and Study About the People's Affection to Mahdumkulu Poems and its Popularity..... 197-231

Melek ÖKSÜZ
Amerikan Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Para Politikası ve Bu Doğrultuda Yapılan Düzenlemeler
The Ottoman Monetary Policies and Arrangements during the First World War According to the American Diplomatic Documents 233-266

Pınar ŞENIŞIK
Girit'te Yetim Olmak: Muhtariyet İdaresi ve Akraba Meclisleri (1898-1913)
Being an Orphan in Crete: Autonomous Administration and Family Councils (1898-1913) 267-282

Emine TEMEL
Lutfî Divanında Tekrar Grupları
Repetititon Groups in Diwan of Lutfi 283-299

Hacer TOKYÜREK
Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi
The Satan, Serpent, And Women's Relationship in Old Uyghur Buddhist Text 301-310

Fikret TURAN
Geç Dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış "Dîvâne Bûrak Kıssası": Metin, Dil ve Üslup İncelemesi
The Late Chaghatay Turkic "Story Of Dīvāne Būrak": A Textual, Grammatical And Stylistic Analysis..... 311-338

Türkiyat Mecmuası, c. 26/1, 2016, s. 169-196

KİEV METROPOLİTLİĞİ'NİN 1686 YILINDA MOSKOVA PATRİKLİĞİ'NE BAĞLANMASINA DAİR YENİ KAYNAKLAR VE TARİHİ ÇELİŞKİLER ÜZERİNE BİR TETKİK

Ömer KUL[*]
Oles KULÇINSKIY[**]

ÖZ

Rusya'nın, II. Katerina döneminde açık ve kesin olarak temayüz ettirdiği, İstanbul'u fethetme planları, Panslavizmi kışkırtması ve XIX. yüzyılda Osmanlılar'a karşı mücadele eden Balkan ulusları üzerindeki himayesi belli ideolojik ve dinî özelliklere sahip olmuştur. Rusya'ya toprak kazandırma çabalarının ideolojik temelini oluşturan faktörlerden birisi, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne ait Kiev Metropolitliği'nin Moskova Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanma süreci olmuştur.

Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanması meselesi, sonu net olarak anlaşılamayan tarihsel şartlarda gerçekleştirildiği aşikârdır. Bu hususta yeni kaynaklar Moskova'nın Kiev Metropolitliği'ni zapt etme eylemlerinin ilk bakışta görünenden daha gizlemli olması fikrini uyandırmaktadır. Konu hakkında Osmanlı kaynaklarında tek bir sözün yer almaması sebebiyle, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasının Rus kaynaklarının iddialarının aksine, farklı bir mecrada gerçekleşmiş olma ihtimali, Çarlık diplomasinin gizli bir oyunu neticesi olmalıdır. Bu çalışma ile söz konusu belgelerin Rus birincil kaynaklar ile kıyaslanması, aralarındaki temel çelişkiler, 1686 yılı olaylarının Rus tarihi kaynaklarında açıklandığı şekliyle doğruluğuna dair şüpheler ortaya koymayı ve konuya dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ukrayna, Rusya, Kiev Metropolitliği, Moskova Patrikliği, Fener Patrikhanesi

A STUDY ON THE NEW SOURCES AND HISTORICAL CONTRADICTIONS ABOUT CONNECTING THE KIEV EXARCHATE TO MOSCOW PATRIARCHATE IN 1686

ABSTRACT

Russia's plan of occupying Istanbul, established during the reign of Catherina II, Pan-Slavism policy and its protectorate on the Balkan nations struggling against the Ottoman Empire during the 19th century had significant ideological and religious characteristics. One of these characteristics, formed the ideological roots of expansion of Russia was the process of connecting the Kiev exarchate which was tied to Greek Patriarchate in Istanbul to Moscow Orthodox Patriarchate. It is known that, the issue of the connection of the Kiev Exarchate to Moscow Patriarchate occurred under the unclear historical conditions. According to the new sources, the suppressing process of the Kiev Exarchate to Moscow Patriarchate was more mysterious. There is not any document about the issue in the Ottoman sources. From this point of view, it

[*] Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, kulomer@hotmail.com.
[**] İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, kulchynskyy@gmail.com.

is understood that the process occurred in secret diplomatic arena. In this paper, the new sources are going to be compared with the Russian primary sources, the contradictions between the documents and questions about the accuracy of the Russian documents about the events in 1686 are going to be discussed.
Keywords: Ottoman Empire, Ukraine, Russia, Kiev Exarchate, Moscow Patriarchate, Fener Patriarchate

Tarihi Süreç ve Bazı Çelişkiler

XVII. yüzyılın son çeyreği Avrupa-Osmanlı-Rusya arasındaki uluslararası ilişkiler bağlamında bir dönüm noktasıdır. Çarlık Rusya'sı 1667'de, Sol Yaka[1] Ukrayna'yı Andrusovo Barışı'na[2] göre istila etmiş, Orta ve Doğu Avrupa ile Karadeniz bölgesinde aktif rol oynamaya başlamıştı. Moskova'nın 1676-1681 yılları arasında Osmanlı Devleti ile yaptığı ve Osmanlıların zaferiyle biten ilk savaş 1681 yılında Bahçesaray Antlaşması'yla[3] sonuçlanmıştı. Antlaşma 20 yıl boyunca geçerli olacak ve Özi Nehri, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında hudut kabul edilecekti. Yine bu antlaşma ile Ukrayna Rusya'ya, Güney Kiev bölgesi ve Podilya Osmanlılar'a kalmıştı[4]. Fakat antlaşma kısa sürmüş, beş yıl sonra Moskova, Lehistan ile "Ebedi Barış[5]" anlaşmasını imzalayarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Avusturya, Venedik ve Lehistan'ın yanında yer alarak Kutsal İttifak'a katılmıştı[6].

---

[1] 1654-1667 yıllarındaki Rus-Lehistan savaşı sırasında Ukrayna ikiye bölünmüştü. 1663 yılında Özü nehrinin sağ veya batı tarafında bulunan Ukrayna topraklarında Lehistan himayesi altında bulunan İvan Teterya, Hetman ilan edilmişti. Sol veya doğu tarafındaki arazilere ise Rusya himayesi altında bulunan İvan Brühovetskıy Hetman olmuştu. Bu yüzden Ukrayna tarihi terminolojinde bu bölünmeye göre Sağ Yaka Ukrayna ve Sol Yaka Ukrayna terimleri kullanılmaktadır. 1676-1699 yıllarında Kamaniçe Eyaleti başta olmak üzere Sağ Yaka Ukrayna'nın büyük bir kısmı Osmanlı Devleti himayesinde bulunuyordu. Geri kalan kısım ise Lehistan'a aitti. 1792 yılına kadar tüm Sağ Yaka Ukrayna, Lehistan'ın hudutları içinde yer almıştır. Aynı zamanda bu terimleri kullanırken XVII-XVIII. yüzyıllar için Özi Nehri'nin sol ve sağ taraflarında bulunan bugünkü Güney Ukrayna topraklarının Kırım Hanlığı'na kadar yayıldığına dikkat etmek gerekmektedir. Geniş bilgi için bkz. O. I. Гуржій, *Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право*, (Gurjiy, O.İ., *Ukrayinska kozatska derjava v drugiy polovını XVII-XVIII st.: kordonı, naselennya, pravo*), Kiïv 1996; O. Субтельний, *Історія України*, (Subtelnıy, O., *İstoriya Ukrayını*), Kiïv 1993; P. Bartl, "XVII ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kossak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.6, İstanbul 1998, s.301-330. Krş. için bkz. M. İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar. Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul, Yedi Tepe Yayınevi, 2004; V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. B. Çelik, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri. Kossak Dönemi (1500-1800)*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015. Mehmet İnbaşı, Ukrayna'da Osmanlılar,

[2] 1654-1667 yıllarında Ukrayna toprakları yüzünden savaşan Rus Çarlığı ile Lehistan, 30 Ocak 1667 tarihinde Smolensk şehri yakınındaki Andrusovo köyünde 13 yıllık bir mütareke imzalamışlardır. 1666 yılında Sağ Yaka Ukrayna'da Hetman Petro Doroşenko'nun Osmanlı Devleti ile ilişki kurması Moskova ve Varşova'da derin bir endişe uyandırmış, bu durum Lehlilerle Ruslar arasında Andrusovo Barışı'nın akdedilmesine zemin hazırlamıştır. Bu antlaşmaya göre Sol Yaka Ukrayna, Ruslarda, Sağ Yaka Ukrayna ise Lehistan'da kalmıştır. Rus ordusu iki sene boyunca Kiev'de kalacak, akabinde şehri boşaltacaktı. Bkz. Т.В. Чухліб, "Андрусівський договір (перемир'я) 1667", *Енциклопедія історії України*, (Çuhlib, T.V., "Andrusivskıy dogovir (peremyr'ya) 1667", *Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını*), C.1., Kiïv 2003, s.87-88; P. Bartl, a.g.m.

[3] A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 1987, s.234-235.

[4] Т. В. Чухліб, "Бахчисарайський мир 1681 р", *Енциклопедія історії України*, (Çuhlib, T.V., "Bahçısarayskıy mır 1681 r.", *Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını*), T.I, Kiïv 2003, s.207.

[5] Andrusovo Barışından sonra Rusya, Lehlilerle anlaşmak suretiyle Türk düşmanlığı siyaseti takip etmişti. 1686 başında Lehler, Moskova hükûmeti, Türklere karşı teşekkül eden Kutsal İttifak'a girmeye ve 1687'de Kırım üzerine sefer açmaya muvaffak oldu. Bu münasebetle Rusya ile Lehistan arasında, ikinci

1686-1700 yılları arasındaki ikinci Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Rus Çarlığı, Azak Kalesi'ni ele geçirmiş ve Karadeniz kıyısına inmeye başlamıştır[7]. Aynı zamanda Kutsal İttifak ile yapılan savaştan birçok kayıpla birlikte yorgun çıkan Osmanlı Devleti, bu sürede sadece Azak Kalesi'ni değil, 1699 Karlofça Antlaşması'na göre sırasıyla Macaristan, Erdel, Podilya ve Sağ Sahil Ukrayna arazilerini de kaybetmiştir[8]. Böylelikle Osmanlıların, Kuzey Karadeniz bölgesini de kaybetmesi ihtimali ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede Çarlık Rusya Devleti'nin dış politikası giderek doktrinsel stratejik özellikler kazanmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda III. Vasili ve Korkunç İvan zamanında ortaya çıkmış olan "Üçüncü Roma" fikri, XVIII-XIX. yüzyıllarda da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır[9]. Bilindiği üzere Rusya'nın, II. Katerina döneminde açık ve kesin olarak ifade ettiği, eski Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u

---

"ebedi barış'' (birincisi 1634'te) akdedildi. Bu barış şartlarına göre; Lehliler, ilk defa olmak üzere Avrupa Devletleri koalisyonuna girdi ve Batı devletleriyle birlikte Türklere karşı harekete geçmek imkânını buldu. Bkz., Kurat, a.g.e., s.237.

[6]Geniş bilgi için bkz. К.А. Кочегаров, *Речь Посполитая и Россия в 1680-1686 гг. Заключение договора о Вечном мире*, (Koçegarov, K.A, *Reç Pospolitaya i Rossiya v 1680-1686 gg. Zaklyuçeniye dogovora o Veçnom mire*), Москва 2008.

[7] Kurat, *a.g.e.*, s.252-263.

[8] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T.III/2, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s.532-536.

[9] İlk olarak "Moskova Üçüncü Roma'dır" fikri Pskov şehri manastırının Filofey adlı rahibi tarafından Rus Çarı III. Vasili'ye yazılı şekilde sunulmuştur. Filofey; "İki Roma düşmüştü, üçüncüsü ise duruyor ve dördüncüsü olmayacak" şeklinde bir kayıt yazmıştı. Onun fikrine göre evvelce dünya hâkimiyetinin merkezi Roma idi; sonra Yeni Roma (yani İstanbul) oldu. İstanbul'un Türkler tarafından zaptından sonra ikinci Roma da düştü. Ama Moskova olan "Üçüncü Roma" ayaktadır. O zamandan beri Rus felsefe ve ideolojisinde Moskova ve genel olarak Rusya, Ortodoks halklarının en yüksek hamisi gibi Bizans İmparatoru ile kıyaslanmaktadır. Bununla birlikte Moskova'nın Roma gibi tüm dünyadaki adalet ve hâkimiyetin tek merkezi ve hakikatin tek sahibi olduğu iddiasındadır. Bu tür görüşlere Batı ve Rus terminolojine göre messianic (mesih veya mesihlik) adı verilmekte ve onların kökeni Tevrat'a dayandırılmaktadır. Tevrat'a göre Yahudiler yalnız onlara gelecek olan bir Mesihi (Messiah) beklemektedir. Lakin zamanla geliştirilmiş olan aşırı dinci ve milliyetçi Rus ideolojisinde Ortodoks ülkeleri en başta olmak üzere dünyayı da adaletsizlikten kurtaracak olan Mesih, yalnız Rusya'nın kendisidir. Onun, tanrısal hakikatin sahibi olarak dünyada özel bir yere sahip olduğu düşüncesi de vardı. Bu tür düşünceler çağdaş araştırmacılar tarafından Rusya'nın "Üçüncü Roma" doktrini olarak nitelendirilmektedir. Eskiden beri bu 'yüksek' mesih ideolojisi bir araç olarak Rusya İmparatorluğu'nda başka ülkeleri zapt etmesini tanrısal adaletin simgesi olarak açıklamak maksadıyla kullanılmıştır. A. Laats ve D. Stremouhov gibi "Üçüncü Roma" kavramı araştırmacılarına göre, söz konusu fikir XVII. yüzyıldan sonra doğrudan devamını bulamadı. Ancak bu da XVIII-XIX. yüzyıllardaki Rus devlet ideolojisinin messianic/mesih eğiliminin aksini ispatlamamaktadır. Geniş bilgi için bkz.: О. Оглоблин, *Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст.*, (Ogloblın, O., *Moskovska teoriya III Rımu v XVI-XVII st.*), Мюнхен 1951; Н. Полонська-Василенко, *Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX сторіч*, (Polomska-Vasılenko, N., *Teoriya III Rımu v Rosiyi protyagom XVIII ta XIX storiç*), Мюнхен 1952; H. Schreder, *Moskau das Dritte Rom*, Darmstadt 1957; W. Medlin, *Moskow and East Rome*, Genève 1952; Alar Laats, "The Concept of the Third Rome and its Political Implications", *ENDS Proceedings (KVÜÕA toimetised)*, S.12, Tartu 2009, s.98-113; Д. Стремоухов, "Москва-Третий Рим: источник доктрины", *Из истории русской культуры. Киевская и Московская Русь*, (Stremouhov, D., "Moskva – Tretiy Rim: istoçnik doktrını", *İz istorii russkoy kulturı. Kiyevskaya i Moskovskaya Rus*), T.II./1, Москва 2002, s. 425-441; Б.А Успенский., Ю.М. Лотман, Отзвуки концепции «Москва-Третий Рим» в идеологии Петра Первого (К проблеме средневековой традиции в культуре барокко), *Культурное наследие Древней Руси (Истоки. Становление. Традиции*), (Uspenskiy, B.A., Lotman Y., M., Otzvuki kontseptsii "Moskva – Tretiy Rim" v ideologii Petra Pervogo (K probleme srednevekovoy traditsii v kulture barokko), *Kulturnoye naslediye Drevney Rusi (İstoki. Stanovleniye. Traditsii)*, Москва 1976, s. 236-249.

elde etme planları[10], Panslavizmi kışkırtması ve XIX. yüzyılda Osmanlılar'a karşı mücadele eden Balkan ulusları üzerindeki himayesi belli ideolojik ve dinî özelliklere sahip olmuştur[11]. Ancak Çarlık Rusya'nın "Mesih İdeolojisi", Rusya'nın XVII. yüzyılda Sol Sahil Ukrayna istilasından sonra Karadeniz bölgesine inmeye yönelik girişimlerinin, XVIII. yüzyılda Kossak Devleti bakiyelerini ve aynı zamanda Kırım Hanlığı'nı ortadan kaldırmadan gerçekleştiremeyeceğinin de bilincindeydi[12].

Rusya'ya toprak kazandırma iddialarının ideolojik temelini oluşturma fırsatını veren faktörlerden birisi, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne ait Kiev Metropolitliği'nin Moskova Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanma süreci olmuştur. Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı kiliselerin Moskova Ortodoks Patrikliği'ne bağlanması için çaba gösteren ve bununla da yetinmeyen Moskova Patrikliği, Fener Patrikhanesi'ne bağlı kiliselerin bulunduğu coğrafyaları bir taraftan Çarlık Rusyası'nın zapt etmesi propagandasını yaparken, diğer taraftan da Rus dış politika pozisyonları ve iç dinamikleri bu yönde yönlendirme gayretine düşmüştür[13]. Böylece Moskova Patrikleri'nin hayallerinde Moskova Ortodoks Patrikhanesi nihayet III. Roma hayalinin gerçekleşmesi suretiyle tamamen Ortodoks halklarının hamisi statüsüne kavuşacaktı[14]. Bununla da yetinmeyen Çarlık Rus idarecileri Moskova Patrikliği ile müştereken hareket ederek ortaya koydukları siyasetlerine bu dönemden itibaren, Kiev Metropolitliği ile Moskova Patrikliği ve Ukrayna halkı ile Ruslar arasındaki ruhani ve etnik bağların sürekliliği hakkındaki yeni mitleri de

---

[10] Rus Çarları İstanbul'u fethetme planlarını XVII. yüzyıldan itibaren açıkça ifade etmeye başlamışlardı. I. Petro, 1695-1696 yıllarında Azak kampanyasını ve 1711 yılında Prut seferini bu gaye ile gerçekleştirmiştir. Çariçe Anna ve onun Osmanlılara karşı 1736-1739 yıllarındaki savaş kampanyası sırasında Rusya'nın İstanbul'u Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olarak zapt etme planları ise bu durumun devamı niteliğindedir. Bundan sonra İmparatoriçe II. Katerina'nın geliştirdiği sözüm ona "Yunan projesi", İstanbul'un Rus ordusu tarafından feth edilmesini amaçlamıştı. Çariçe İstanbul tahtını torununa bağışlayacağını hayal ederek, çocuğu Bizans İmparatoru Büyük Konstantin onuruna isimlendirmiş ve doğuşundan beri sadece Yunan dilinde yetiştiriyordu. Rus edebiyatında İstanbul'u fethetme planları 1917 yılına kadar mevcudiyetini devam ettirmiştir. Bkz.: А. Зорин, *Кормя двуглавого орла. Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII-первой трети XIX века*, (Zorin, A., *Kormya dvuglavogo orla. Literatura i gosudarstvennaya ideologiya v Rossii v posledney treti XVIII – pervoy treti XIX veka*), Москва 2004, s. 34-35.

[11] H. Demiroğlu, "Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)", İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

[12] Zaporijjya Siç'in ortadan kaldırılması (1775) Kırım Hanlığı'nın yıkılmasından (1774) hemen sonra gerçekleşmiştir. Bilinen olayların birbiriyle bağlantısının kurulması için tarihsel perspektif içinde daha detaylı araştırılması gerekir.

[13] Konstantinopolis Patrikhanesi'nin kilise topraklarının Moskova'ya geçişi, Rus ideolojik doktrinlerini güçlendirmiştir. Aynı zamanda Moskova Patrikhanesi, Kiev Metropolitliği'ni oluşan yeni piskoposlukları ellerine geçirdi. Bunlar: Kıyıv, Galiçya, Lviv, Lutsk ve Peremışl piskoposluklarıdır. XVIII. yüzyılda ise modern Çernihiv ve Poltava bölgelerinin sınırlarına dek genişletilmiş olan Kiev Piskoposluğu'na Belarus, Polisya, Pidlassya, Ukrayna, Litvanya kıdemleri ve Slutsk arhimandritliği gibi "yurtdışı" cemaatleri de itaat etmekteydi. "Киевская епархия", *Древо. Открытая православня энциклопедия*, ("Kiyevskaya Yeparhiya", *Drevo. Otkrıtaya pravoslavnaya entsıklopediya*), http://drevo-info.ru/articles/412.html, (ET: 01.12.2015); "Киевская митрополия", *Древо. Открытая православня* энциклопедия, ("Kiyevskaya Mitropoliya", *Drevo. Otkrıtaya pravoslavnaya entsıklopediya*), http://drevo-info.ru/articles/14255.html, (ET:01.12.2015). Buna ek olarak Rus Kilisesi Ukraynalı siyah ve beyaz din adamları gibi yeni entelektüel kaynakları, Ukrayna okulları ve matbaalarını kazanmıştır. Rus kilise hayatındaki Ukraynalı din adamlarının önemi üzerine geniş bilgi için bak.: К.В. Харлампович, *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*, (Harlampoviç, K.V., *Malorosiyskoye vliyaniye na velikorusskuyu tserkovnuyu jizn*), Казань 1914.

[14] Bkz.: Kurat, a.g.e.,.s.139-141, 177, 239.

siyaset sahnesine sürmüşlerdir. XVII. yüzyılın sonundan itibaren bu tür mitler, Çarlık Rusyası'nda Ukrayna için kullanılan "Küçük Rusya" teriminde yansımalarını bulmuştur[15].

Ayrıca Ukrayna'dan çıkan birçok meşhur ruhban (Feofan Prokopovıç, Stefan Yavorskıy, Dmıtro Tuptalo vs. gibi), XVII. yüzyılın sonundan itibaren bir taraftan Rus Kilisesi hayatında aktif rol oynarken, diğer taraftan da Rusya'nın süper bir güç olarak inşa edilmesine, emperyalist ideoloji politikasının geliştirilmesine ve yerleştirilmesine katkı sağlamıştır[16]. Akabinde Kiev Metropolitliği ve İstanbul Fener Patrikhanesi arasında ortaya çıkan fikrî ayrışmalar, Ukrayna Ortodoksluğu için onun Batı Hıristiyan dünyasıyla etkileşiminin ve Yunan okuryazarlığının tesiri altında oluşan özgün özelliklerini kaybetmesi manasına da gelmiştir denilebilir.

Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması Hetmanlı[17] Ukrayna ve Osmanlı Devleti arasındaki sıkı siyasî münasebetlerin bozulmasına paralel olarak vukua bulmuştur. Tarihî kaynaklardan takip edildiği kadarıyla, XVI. yüzyılın ikinci yarısında her Ukrayna Hetmanı Dersaadet'in sempatisini kazanmaya çalışmıştır[18]. Ukraynalıların bağlı olduğu Patrikliğin İstanbul'da bulunuyor olması, onların Osmanlılar ile ilişkilerine ek bir bağ olarak görülmüştür. Mesela Ukrayna topraklarının, henüz Lehistan hudutlarının içinde bulunduğu dönemlerde, Lviv şehrindeki Uspenske Ortodoks Kardeşliği Derneği'ne "Türkiye'deki bir Patriğin" stauropegic (dinî bağımsızlık hakkı) bağışladığı gerekçesi Lehistan yetkililerinin kuşkularını uyandırmıştı. 1621 yılında Kiev Metropoliti İov Boretskıy ve Polotsk Başpiskoposu Meletius Smotrıtskıy, İstanbul Patrikhanesi ile ilişkilerini sürdürmeleri dolayısıyla, Osmanlılar için casusluk yapmakla suçlanmıştı. Yine 1620

---

[15] Б. Кравців, "Мала Русь", *Енциклопедія українознавства (гол. ред. В. Кубійович*), (Kravtsiv, B.. "Mala Rus", *Entsıklopediya ukrayinoznavstva (gol. red. V. Kubiyovıç*), T.4, Париж-Нью-Йорк 1994, s. 1446-1447.

[16] Bkz. К.В. Харлампович, *a.g.e.*; Ф. Терновский, "Митрополит Стефан Яворский (Биографический очерк)", *Труды Киевской духовной академии*, (Ternovskiy, S., "İssledovaniye o podçinenii Kiyevskoy mitropolii Moskovskomu Patriarhatu", *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rusi*), S.3, Киев 1864, s. 36–70; А.И. Алексеев, "К характеристике русских архиереев в первой половине XVIII века (постановка проблемы) ", *Исторический вестник*, (Alekseyev, A.İ., "K Harakteristike russkih arhiyereyev v pervoy polovine XVIII veka (postanovka problemı)", *İstoricheskiy vestnik*), S. 5-6 (9–10), Москва 2000, s. 276-285. П.Е. Бухаркин, "Феофан Прокопович и духовно-интеллектуальные движения Петровской эпохи", *Христианское чтение*, "Feofan Prokopoviç i duhovno-intelektualnıye dvijeniya Petrovskoy Epohi", *Hristianskiye Çteniya*), S. 9–10, Санкт-Петербург 2009, s. 100–121; В. Живов, *Из церковной истории времен Петра Великого: Исследования и материалы*, (Jivov, V., *İz tserkovnoy istorii vremen Petra Velikogo: İssledovaniya i materialı*), Москва 2004, s. 34–68; С.Р. Кагамлик, "Українці чи росіяни? (До питання про ідентичність ієрархів українського походження на службі в Російській імперії XVIII ст.) ", *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*, (Kagamlık, T.R., "Ukrayintsi çı rosiyanı? (Do pıtannya pro identiçnist iyerarhiv ukrayinskogo pohodjennya na slujbi v Rosiyskiy imperiyi XVIII st.)", *Visnık Kıyivskogo natsionalnogo universıtetu imeni Tarasa Şevçenka. Ukrayinoznavstvo*), S. 16, Київ 2012, s. 28–32.

[17] Hetman, eski Türk toplulukları ve bilhassa Lehistan ile Ukrayna Kossakları tarafından kullanılan bir unvandır. Eski Türkçe'den Ukrayna diline geçmiş yüzlerce kelimeden biridir. Hetmanlı Ukrayna (veya Hetmanlık, Kossak Hetmanlığı) 1649 ile 1783 yılları arasında farklı komşuların himayesi altına girmesine rağmen devlet özelliklerine sahip olup bugünkü Ukrayna'nın merkez bölgelerinde ve kuzeydoğusunda bulunmuş Kossak Devleti için kullanılan terimdir. Bkz. Ferhad Nagıyev, "Hetman", *TDV İA*, T.XVI, İstanbul 1997, s.484-485; Наталія Яковенко. *Нарис Історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст*., (Yakovenko, Nataliya, *Narıs İstoriyi Ukrayinı z naydavnişıh çasiv do kintsya XVIII st*.), Київ 1997.

[18] Bartl, a.g.m., s.301-330.

yılında Lehistan'da, Kudüs Patriği Theophanes'in Ukrayna Metropoliti ve piskoposlarını tayin etme törenini gerçekleştirmesi, Osmanlıların ve Rum din adamlarının ajan faaliyeti olarak yorumlanmıştı[19]. Bu üç örneğin aksine Kiev Metropoliti Zaharias Kopıstenskıy, 1621-1622 yıllarında "Palinodia" (Yunanca Παλινωδία=sözünden vazgeçme/inkâr/tekzip) adlı eserinde Yunanlıların, Katolik devletlerindekinin aksine Osmanlı Devleti'nde daha fazla inanç özgürlüğüne sahip olduklarını dile getirmektedir. Zaharias Kopıstenskıy; *"Eğer bir kimse Konstantinopolis'te ve Yunanistan'daki başka şehirlerde [demek ki İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nde] büyük bayramlar sırasında bulunursa oradaki Hıristiyanların böyle özgürlüğü ve neşeliliği ve düzenliği ve güvenliğini görür ki onların orada hükümdarlık ettiklerini söyler"*[20] şeklinde ifadeler yer almaktadır.

1651 yılında Bohdan Hmelnitskiy[21], Ukraynalıların İstanbul Patriği'ne bağlı olmaları faktörünü öne sürerek, Ukrayna'nın tamamının Osmanlı himayesine girmesi gerektiğini savunmuştur[22]. Hmelnitskiy bu amaç doğrultusunda elçisi Albay Antin Jdanoviç'i 1650'de İstanbul'a göndermiş ve Osmanlıların desteğiyle Fener Patriği Parthenius arasında doğrudan irtibat kurmuştu[23]. Akabinde İstanbul Fener Patriği olan Payisiy 1663-1668 yıllarında Ukrayna'da Rus Çarlığı'nın siyasetini sürdüren Sol Yaka Hetmanı İvan Brühovetskiy'ı, Paisiy'den sonra Patrik olan Methodius ise Osmanlıların emri üzerine Rusya taraftarı Hetman Demian Mnohohrişniy'ı (1669-1672) aforoz etmişlerdi[24]. Aynı zamanda Mart 1668'de Ukrayna Piskoposu Josıp Tukalskiy, Osmanlı taraftarı olan Hetman Petro Doroşenko'nun desteği sayesinde İstanbul Patriği Methodius'un da yardımıyla Kiev Metropoliti tayin edilmişti. Yine Nijın şehri başpapazı Semen Adamoviç'ın raporuna göre, 1668 yılı yazında Tukalskiy'e *"Türk sultanı tarafından Kiev Metropolitliği üzerinde imtiyazlar"* dahi verilmişti. 1673 yılında Josıp Tukalskiy, Doroşenko'nun Osmanlı tarafını tutan siyasetini aktif olarak desteklemiştir. Çihirin (Çehrin) şehrinde Hetman ve Kossak subaylarının Osmanlı elçileri önünde haç öperek Sultan IV. Mehmed'e biat töreni gerçekleştirilmesini bu duruma örnek olarak vermek mümkündür[25]. Bu arada 1673

---

[19] Я. Дашкевич, "Протурецька орієнтація XVI - XVII ст. в Україні та міжнародні відносини", *Хроніка-2000*, (Daşkevıç, Y., "Proturetska oriyentatsiya XVI-XVII st. v Ukrayini ta mijnarodni vidnosını", *Hronika-2000*), Київ 2014, s 6-7.

[20] З. Копыстенский, "Палинодия" (уривки), *Памятники полемической литературы из Западной Руси.*, С.4/1, (Kopıstenskiy, Z., "Palinodiya", *Pamyatniki polemiçeskoy literaturı iz Zapadnoy Rusi*), Петербург Київ 1878, s.929;

[21] Ukrayna tarihinin en ünlü Hetmanı Bogdan Hmelnitski'dir (1648-1657). 1648'de Zaporog Kossakları tarafından Hetman seçildikten sonra bütün Ukraynalıları Lehlere karşı millî mücadeleye teşvik etmiş, 1649 ve 1651'de Osmanlı Devleti'nin himayesine girmiştir. Ukrayna-Kossak Devleti'ni kuran Hmelnitski 1657 yılında ölmüştür. Bkz. Bartl, a.g.m., s.306-313.

[22] М. Т.Грушевський *Історія України-Руси*, (Gruşevskıy, M.S, *İstoriya Ukrayinı-Rusı*), T.IX, Київ 1991, s.18.

[23] А. Гурбик, "Дипломатична місія А. Ждановича 1650 р. до Стамбула в контексті набуття Україною османського протекторату", *Хроніка-2000*, (Gurbık, A., "Dıplomatıçna misiya A. Jdanoviça 1650 r. Do Stambula v konteksti nabuttya Ukrayinoyu osmanskogo protektoratu", *Hronika-2000*), Київ, 2014, s.216-252.

[24] Т.Терновский, "a.g.m., T. V/1, s.63-64, 68, 127-128.

[25] Б.Н. Флоря, "Митрополит Иосиф (Тукальский) и судьбы православия в Восточной Европе в XVII веке", *Вестник церковной истории*, (Florya B.N. "Mitropolit İosif (Tuklaskiy) i sudbı pravoslaviya v Vostoçnoy Evrope v XVII veke, Vestnik tserkovnoy istorii), S. 1-2(134), Москва 2009, s.140.

yılında Sejm adlı Lehistan Meclisi, Osmanlı-Ukrayna ilişkilerini tahrip etmek amacıyla Sağ Sahil Ukrayna'daki Ortodoks Kardeşliği derneklerinin İstanbul Patrikhanesi tarafından "stauropegic" (doğrudan doğruya Patrik yönetimi ve himayesinde bulunma) alınma haklarını kaldırmış, hatta Ukraynalıların Osmanlı Devleti'ne gitmelerini yasaklamıştı[26].

Petro Doroşenko 1676 yılında iktidardan kendi isteği ile ayrıldıktan sonra, 1677 yılında Osmanlı nüfuzunu kazanmak isteyen İstanbul Fener Patriği Parthenius sayesinde, Yedikule'de hapsedilmiş ünlü Ukrayna Hetmanı Bohdan Hmelnitskiy'ın oğlu Yuriy Hmelnitskiy'e, Sadrazam'ın da desteği ile hâkimiyet sembolü olan *"Hetman topuzu"* verilmiştir[27]. Osmanlı-Ukrayna ilişkilerinde kilise etkisinin ehemmiyetini gösteren bir diğer olay ise 1668 yılında Ukrayna Kossakları önderlerinin, Osmanlı himayesine girmeleri şartlarından biri olarak, İstanbul Fener Patrikliği tahtına sadece Sen Sinod Meclisi'nin (Piskoposlar Konseyi) seçtiği şahsın getirilmesi ve o şahsın ölümüne kadar Patriklik tahtında tutulması talepleridir[28].

Tarihî araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar değerlendirildiğinde Orta ve Doğu Avrupa'nın tüm askeri ve politik durumu, Kiev Metropolitliği'nin Çarlık Rusya ve Moskova Patrikliği'nin baskısına maruz kaldığını göstermektedir. Rusya Çarlığı, sadece Ukrayna'daki konumunu güçlendirmek değil, aynı zamanda Kossakların üçüncü devletler nezdinde müttefik bulma arzularında Osmanlı tarafına meyletmelerini de önlemek isteyen önemli bir siyasî araç olarak kiliselerin Moskova Patrikliği'ne bağlanma sürecinde yaşananlar olmuştur. Ukrayna topraklarında bulunan ve Fener Patrikhanesi'ne bağlı olan kiliselerin Moskova Patrikliği'ne bağlanması ve bu sayede Fener Patrikhanesi'nin etkisinin azaltılması ilerleyen dönemlerde büyük bir sorun teşkil etmiştir.

Rus Posolskiy Prikaz (Elçilik Bakanlığı) bakanı A. Ordin-Naşçokin'in Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e gönderdiği raporlarda söz konusu Rus planlarının apaçık ispatları bulunmaktadır. 1669 yılında Ordin-Naşçokin, Kiev Metropolitliği'nin *"Moskova Azizine"* (Patrik) intikalinin Hetmanlı Ukrayna ile Osmanlılar arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve Sağ Sahil Ukrayna'nın Çarlık Rusya'ya katılmasına katkıda bulacağı bildirilmekteydi[29].

Kiev Metropolitliği'nin 1660-1670 yıllarındaki uzun bir tarihî temele dayanan Moskova Patrikliği'ne bağlanma süreci, 1683 yılında Kiev-Peçersk Lavra'nın İstanbul Patriği'nin yetki alanından çıkarılmasıyla başlamıştır. Bağlanma süreci, İstanbul Patriği IV. Dionisios'un, Rum Kilisesi Sen Sinod Meclisi'nin kararı ile Sol Sahil Ukrayna Hetmanı İvan Samoylovıç'a ve Ukrayna cemaatlerine, Metropolitliği Moskova Patrikliği'ne bağışlama beratlarını verdiği 1686 yılı Haziran ayında tamamlanmıştır. Aynı zamanda Rum Kilisesi Sen Sinod Meclisi, Moskova Patriği İoakim'in 1685 yılında kilise kanununa mugayir olarak Moskova Patrikliği

[26] Я. Дашкевич, a.g.m., s.12.
[27] Ю. Луняк, "Перебування Юрія Хмельницького у турецькому полоні за свідченнями французького дипломата Де ла Круа", *Січеславський альманах*, (Lunyak, Y. "Perebuvannya Yuriya Hmelnıtskogo u turetskomu poloni za svidçennyamı frantsuzkogo dıplomata De la Krua", *Siçeslavskıy almanah*), S. 6, Дніпропетровськ 2011, s.10-14.
[28] Флоря, a.g.m., s.135.
[29] Флоря, *a.g.m.*, s.137.

tarafından Kiev Metropolitliği makamına tayin ettiği Gideon Svyatopolk-Çetvertınskıy ile atama yapmaya başlamasını da meşrulaştırmıştı[30].

Bununla birlikte tarihçiler, Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanmasını izah ederken iddialarını sınırlı sayıdaki ilk kaynaklara dayandırmaktadırlar[31]. Bunlardan en önemlisi «*Икона, или изображение великие соборные церкве всероссийской и всех северных стран патриарша престола приключившихся дел в разные времена и лет*» (İkon veya farklı zamanlarda ve yıllarda Konsil Büyük Rus Kilisesi'nde ve Patrik tahtının tüm kuzey ülkelerinde vukua bulan işlerinin kayıtları)[32] adlı el yazması eserdeki belgelerdir. Bu belgeler Güney-Batı Rusya Arşivi'nin (GBRA) 5. cildinde bulunmaktadır, 1872 yılında Kiev'da basılmıştır[33]. Aynı belgelerin bulunduğu eser Kiev İlahiyat Akademisi'nden S. Ternovskiy'in "*Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne İtaat Ettirilmesine Dair Araştırma*" adlı çalışmasının da temelini oluşturmaktadır. Ternovskiy, 1686 yılı olaylarını anlatırken 'İkona'nın' belgeleri yanında S. M. Solovyov'un yazdığı "Rusya Tarihi"nin 14. cildini de kullanmıştır[34]. Ünlü Rus tarihçisi Solovyov ise çalışmasına kaynak olarak Moskova Patrikliği Sinod Kütüphanesi'ndeki 4 numaralı koleksiyonu kullanmıştır[35]. Yukarıda adı geçen bugünkü araştırmaların dayandığı iki temel kaynağın veya sözü edilen "İkona" ile

---

[30] Терновский, *a.g.e*., s.115-129, 142-143

[31] О. Шевченко, "Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові наприкінці XVII ст"., *Український історичний журнал*, (Şevçenko, O., "Pro pidporyadkuvannya Kıyivskoyi mıtropoliyi Moskovskomu patriarhatovi naprıkintsi XVII st. ", Ukrayinskıy istorıçnıy jurnal), S.1, (394), Київ 1994, s.54. Ayrıca bkz.: І. Огієнко, *Приєднання Церкви Української до Московської 1686-го року*, (Ogiyenko, İ., *Ukrayinska tserkva: Narısı z istoriyi ukrayinskoyi pravoslavnoyi tserkvı*), Вінніпег 1948; І. Огієнко, *Українська церква: Нариси з історії української православної церкви*, (Ogiyenko, İ., *Prıyednannya Tserkvı Ukrayinskoyi do Moskovskoyi 1686-go roku*), Київ 1993, s.157-194; І. Власовський, *Нарис історії Української православної церкви*, (Vlasovskıy, İ., *Narıs istoriyi Ukrayinskoyi pravoslavnoyi tserkvı*), Т.II, Нью-Йорк-Київ 1990; Р. Єринюк, "Підпорядкування Київської Митрополії Московській Патріархії 1685-86", *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Руси-України, Мюнхен 1988/1989, (Yerınyuk, R.*, "Pidporyadkuvannya Kıyivskoyi Mıtropoliyi Moskovskiy Patriarhiyi 1685-86", *Yuvileynıy zbirnık prats naukovogo kongresu u 1000-littya hrışçennya Rusı-Ukrayinı*), s. 732-750; Г. Удод, *Приєднання Української Церкви до Московського Патріархату 1686*, (Udod, G., *Prıyednannya Ukrayinskoyi Tserkvı do Moskovskogo Patriarhatu 1686)*, Вінніпег 1972; Z. Kohut, "The Problem of Ukrainian Orthodox Church Autonorny in the Hetmanate (1654-1780s)", *Harvard Ukrainian Studies*, T.XIV, S.3/4, Harvard 1990, s.364-376.

[32] Шевченко, a.g.m., s.54; "Предисловие", *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*, ("Predisloviye", *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavayemıy Vremennoyu komissiyeyu dla razbora drevnih aktov, vısoçayşe uçrejdennoyu pri Kiyevskom, Podolskom i Volınskom general-gubernatore*), T.V/1, Киев 1872, s.V-XI.

[33] Документы по делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату.1683-1688 гг., *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*, (Dokumentı po delu o podçinenii Kiyevskoy mitropolii Moskovskomu patriarhatu. 1683 – 1688 gg. *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavayemıy Vremennoyu komissiyeyu dlya razbora drevnih aktov, vısoçayşe uçrejdonnoyu pri Kiyevskom, Podolskom i Volınskom general-gubernatore*), T. V/1, Киев, 1872, s.34-239.

[34] Терновский, a.g.e., s.141-145.

[35] С.М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, (Solovyev, S.M., *İstoriya Rossii s drevneyşih vremen)*, T.XIV, Санкт-Петербург 1896, s. 1002.

Moskova Patrikliği Sinod Kütüphanesi'ndeki koleksiyon olduğu su götürmez bir gerçektir.

Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanma olaylarının anlatıldığı Ternovskiy ve Solovyov'un araştırmalarında en mühim tarihi hadise ise Rus Diyakoz[36] Nikita Alekseyev'in 1686 yılında Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirdiği ziyaretteki faaliyet hakkındaki rivayettir. Bu rivayetlere göre Moskova Patriği İoakim, 1685 yılı Kasım ayında Ortodoks Kilisesi kanununa mugayir olarak Kiev Metropolitliği tahtına Gideon Çetvertınskıy'ı atadıktan sonra, Moskova'dan Edirne'ye Diyakoz Nikita Alekseyev'i göndermiştir. Diyakoz, Rus Patriği İoakim ve çarlarının, İstanbul Patriği Jacob'dan Gideon-Çetvertınskıy'ı makamında meşrulaştırmasını ve Kiev Metropolitliği'ni Moskova Patrikliği'ne bağışlamasını rica ettiklerine dair mektupları takdim etmiştir.

Yola çıkan Nikita Alekseyev, Sol Sahil Ukrayna Hetmanı İvan Samoylovıç'ın elçisi Albay İvan Lısıtsya'yı da yanına almıştır. 1686 yılı ilkbaharında elçiler Sultan IV. Mehmed'in bulunduğu Edirne'ye ulaşmıştır. S. M. Solovyov, Alekseyev'in aynı zamanda Sultan'a Osmanlıların, Sol Sahil Ukrayna sakinlerini Sağ Sahile çektiklerinden şikâyet etmek üzere Rusya büyükelçisi olarak gönderildiğini de yazmaktadır[37]. Edirne'de Yuriy Metsevit adlı bir Yunan, Alekseyev'e İstanbul Patriği'nin Kiev Metropolitliği'ni Moskova'ya devretmesine ancak Sadrazam'ın izniyle razı olacağını söyleyerek, Sadrazam'a başvurmasını tavsiye etmiştir. İşini Sadrazam'dan gizli halletmeyi amaçlayan elçi, o sırada Edirne'de bulunan Kudüs Patriği II. Dositheos Notarius ile görüşmeye karar vermiştir. Bu isteğini ilettiği Dositheos ise görüşmenin ancak Sadrazam'ın izniyle gerçekleşebileceğini ve bunun için de önce Sadrazam'la görüşmesi gerektiğini kendisine söylemiştir. Alekseyev izin aldıktan sonra Dositheos ile yaptığı görüşmede kendisinden İstanbul Patriği IV. Dionysius Muselimes'in Kiev Metropolitliği'ni Moskova'ya devretmesi için ikna etmesini rica etmiş, Dositheos ise bu isteği kesin bir dille reddetmiştir[38]. Dositheos'dan istediğini alamayan Alekseyev yine de düşüncesinden vazgeçmeyerek üçüncü şahıslar vasıtasıyla IV. Dionysius ile müzakereye başlamıştır. Fakat yapılan müzakerelerden hiçbir netice alamayan Diyakoz Alekseyev, Sadrazama başvurarak artık işini gizli yürütmek yerine Sadrazam'dan Patrikliği etkilemesini rica etmeye başlamıştır. Ternovskiy ve Solovyov'un rivayetlerine göre Sadrazam ise elçinin bu isteğini yerine getirmiştir.

Sonuç olarak Patrik Dositheos düşüncelerini itiraz etmeden hemen değiştirmiş ve bunun karşılığında da Alekseyev tarafından Patriğe 200 altın verilmiştir[39]. Bundan sonra Alekseyev, Patrik rütbesini sultana onaylatmak

---

[36] Diyakoz, Ortodoks Kilisesi'ndeki üç yüksek ruhban derecesinin ilk basamağı olan diyakozluk rütbesine haiz kişidir.

[37] Терновский, *a.g.e.*, s.132-134; T.M. Соловьев, *a.g.e.*, s.1000.

[38] Alekseyev, Moskova'dan yola çıktığında yanına aldığı mektupları aslında İstanbul Patrikliği görevinde bulunan Jacob için getirmişti. Lakin Jakob'la henüz görüşemeden onun yerine Mart 1686'da Rum Kilisesi'nde Sen Sinod Meclisi tarafından patrikliğe seçilmiş olan IV. Dionysius ile görüşmek durumunda kalmıştır. Bkz. T.Терновский. *a.g.e.*, s.131, 142; Соловьев, *a.g.e.*, s.1001.; Э.П.Г. "Дионисий IV Серогланис", *Православная Энциклопедия*, (E.P.G. "Dionisiy IV Seroglanis", Pravoslavnaya Entsiklopediya),T.XV, Москва 2007, s.305-307.

[39] Соловьев, *a.g.e.*, s.1000-1002; Терновский, *a.g.e.*, s.142-144.

maksadıyla[40] Edirne'ye gelen İstanbul Patriği IV. Dionysius ile bir araya gelmiştir. O da İstanbul'a geri dönünce Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne devredilmesi işini Sen Sinod Meclisi'nin onayını aldıktan hemen sonra vereceğine dair söz vermiştir. Alekseyev, Haziran ayında İstanbul'da Metropolitliğin Moskova'ya bağlanmasını onaylayan tüm gerekli evrakları Patrik'ten almıştır. Bunun karşılığında Diyakoz Alekseyev, IV. Dionysius'a Moskova Çarlığı adına 200 altın ve 120 samurdan müteşekkil hediyeleri verdikten sonra Moskova'ya dönmüştür[41].

Solovyov ve Ternovskiy'in rivayetlerine ilave olarak daha sonraki tarihî eserlerde bu hadise anlatılırken Sadrazam'ın 1681 yılında Rusya ile imzalanan barışı korumak gayesiyle Kilise sorununun bir problem teşkil etmemesi adına talebi hemen kabul ettiği iddiası da dile getirilmektedir[42]. Solovyov ve Ternovskiy'e göre, zikredilen dönemde Osmanlı Devleti üç yıldır Kutsal İttifak ile savaş hâlinde olduğundan, Rusya tarafından yeni cephe açılmasını önlemek istemekteydi. Onun için Dersaadet, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya iletilmesini Rusya ile imzalanan barışın korunması garantilerinden birisi olarak nitelemekteydi. Bütün bu bilgilere rağmen tarihi kayıtlar Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasından sadece birkaç ay sonra Rus cephesi açılmıştır. 1686 yılı sonbaharında Moskova Çarlığı, Rus ordusuna Kırım'a hücum etme emrini vermiştir[43]. Dahası Moskova elçisi henüz Edirne'de görüşmeler yaptığı sırada, Rus hükümeti Lehistan ile 'Ebedî Barış' anlaşmasını imzalamış (21 Nisan 1686) ve bu suretle Kutsal İttifak'a dâhil olarak gerçekte Osmanlı'ya karşı savaş cephesinde yerini almıştı[44].

Aslında İstanbul Patrikliği'nin Kiev Metropolitliği üzerindeki haklarından vazgeçmesi, Ukrayna'daki Osmanlı etkisinin zayıflayacağı anlamına geliyordu. Rus kaynaklarının iddialarının aksine Osmanlı Devleti üst düzey idarecilerinin ve bilhassa Sadrazam'ın konuyu sahiplenmesinin hemen ardından, bu durumu kabul etmesi beraberinde birçok şüphe uyandırmaktadır. İlk olarak bu şüpheler Rus kaynaklarında anlatılan Alekseyev'in diplomatik faaliyeti hadisesinde saklıdır. Solovyov ve Ternovskiy'e göre, kilise işini Osmanlılardan gizli olarak halletmek isteyen Alekseyev, sonuçta hem Sadrazam'ın desteğini kazanmış hem de onun sayesinde hedefine ulaşmıştı.

1686 yılında Edirne'de vukubulan bu olayların Rus tarihçiler tarafından rivayetlerinin güvenilirliğine dair şüpheleri, araştırmacıların hâlen Ukrayna Kilisesi tarihini inceleyenler tarafından dikkate alınmayan o devir Osmanlı kaynakları izah etmektedir. Sözü geçen kaynaklar Diyakoz Nikita Alekseyev'in Edirne'deki faaliyetleriyle alakalıdır.

Ancak o devre ait en mühim Osmanlı belgeleri muhtemelen XVII-XVIII. yüzyıllardaki İstanbul yangınlarında kaybolmuştur[45]. Bu belgeler arasında Dîvân-ı Hümâyûn kararları ve Sadrazam buyrukları yanında sultan emirleri, fermanları, mektupları ve beratlarının kaydedildiği "Mühimme Defterleri" yer almaktaydı. 1686

[40] S. Ternovskiy eserinde *"Vezir tarafından Patrik rütbesinde tasdik alınması için Adrianopol'e gelen Konstantinopolis Patriği Dionysius*" şeklinde yazmaktadır. Bkz. Терновский, *a.g.e.*, s.142.
[41] Терновский, *a.g.e.*, s.142-144.
[42] Терновский, *a.g.e.*, s.145; Соловьев, a.g.e., s.1002.
[43] Соловьев, *a.g.e.*, s.1004.
[44] Соловьев, *a.g.e.*, s.983-986.
[45] Geniş bilgi için bkz. Midhat Sertoğlu, *Muhteva* Bakımından Başvekâlet *Arşivi,* Ankara, TTK, 1955.

yılına ait "Mühime Defteri" İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut değildir. Lakin Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri, "Mühimme Defterleri" hariç, önemli resmî evraklardan oluşan "Şikâyet Defterlerini" de tutuyorlardı. Osmanlı Arşivi'nde bunlardan birisi, h. Evâ'il-i Cumâde'l-âhıre 1097/m. Mart-Nisan 1686 ile h. 22 Zilhicce 1098/m.29 Ekim 1687 tarihleri arasında biten "1686-1687 (10 Numaralı) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'dir"[46]. Bu defterde Nikita Alekseyev ve Kossak Albayı İvan Lısıtsya'nın Edirne'de gerçekleştirdiği görüşmeler hakkındaki bilgi vardır.

Defterden anlaşıldığı üzere (Bkz. Ek 1), yukarıda zikredilen dinî konulara hiç değinilmemiştir. Defterde sadece 1681 yılı Bahçesaray Antlaşması koşulları[47], İstanbul tersanesinde hapiste tutulan Ukraynalı ve Rus esirlerin serbest bırakılması izni ve elçilerin vatanlarına rahatça dönmelerini münasip gören padişah emirleri kayıtlıdır[48]. Bunlara ilave olarak padişah emirleri sadece doğrudan kendi yetkililerine değil aynı zamanda adı Ukraynaca 'İvan' ismine benzer olan "Ukrayna Hetmanı Yani"ye verildiğine dair bir bilgi de bulunmaktadır. Zaten "Yani" ismi XVII. yüzyılın sonlarında Boğdan voyvodası ve Sağ Sahil Ukrayna Osmanlı Hetmanı olan Gheorghe Duca'nın tayin ettiği Sağ Sahil Hetman Yardımcısı İvan Drahınıç adı ile yer almaktadır. Lakin henüz 1683 yılı baharında Lehistan himayesi altında bulunan Sağ Sahil Hetmanı S. Kunitskıy'ın kumandası altındaki Ukrayna Kossakları Drahınıç'ı Osmanlı Sağ Yaka Ukraynası'ndan kovmuşlardı. O zamandan beri Drahınıç Osmanlılara ait Sağ Yaka Ukrayna'nın bir idarecisi olarak vesikalarda yer almamaktaydı[49].

Hâlbuki aynı defterde Lehistan himayesi altında bulunan Sağ Yaka Hetmanı Andriy Mogıla ismi de yoktur[50]. Zaporijjya Koşovıy otamanlarından[51] birisinin – Grıgoriy Sagaydaçnıy veya Fedir Ivanıka'nın – adının geçme ihtimali de azdır[52]. Han Ukraynası Hetmanı Stetsık veya Stefan Yagorlıtskıy'ın ise "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri"nin kapsadığı dönemde, 1685 yılı sonu ile 1686 yılı başından

---

[46] M. Demir, *1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.5.

[47] Bkz.: Т.В. Чухліб, "Бахчисарайський мир 1681 р", *Енциклопедія історії України*, (Çuhlib, T.V., "Bahçısarayskıy mır 1681 r.", *Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı*), Київ 2003, s. 207; Kurat, *a.g.e.*, s.234-235.

[48] Bkz.: Ek 1.

[49] Т.В. Чухліб, *Козаки і монархи*, (Çuhlib, T.V., Kozakı i Monarhı), Київ 2009, s.312.

[50] O dönemde Mogıla Lehistan taraftarı olup Osmanlılara karşı savaşıyordu. Bkz.: В. Станіславський, "Гетьман Правобережної України Андрій Могила", *Український історичний журнал*, (Stanislavskıy, V., "Getman Pravoberejnoyi Ukrayinı Andriy Mogıla", *Ukrayinskıy istoriçnıy jurnal*), S. 4, Київ 2002, s.110-121.

[51] Koşovıy otaman, Zaporijjya Kossakları Baş Kumandanıdır (Ukr.) О.Л. Олійник, "Кошовий отаман", *Енциклопедія історії України*, (Oliynık, O.L., "Koşovıy otaman", *Entsıklopediya istoriyi Ukrayinı*), T.5, Київ 2008, s. 263-265.

[52] Grıgoriy Sagaydaçnıy ismi 'Yani' adına benzememektedir. İvanıka'nın ise bir süre içinde Osmanlılarla ilişkilerinde bulunduğuna rağmen 1686-1687 yıllarında Ukrayna Zaporijjya Kossakları Koşovıy Otamanı (Kumandanı) olurken Rus Çar taraftarı olmuştu. Onun Osmanlı Sarayına itaat ettiği bilinmemektedir. İvanıka ismi 'Yani'ye' de çok benzememektedir. Bkz.: Б.І. Сушинський, *Козацькі вожді України: Історія України в образах її вождів та полководців XV - XIX століття*, (Suşınskıy, B.İ., *Kozatski vojdi Ukrayinı: İstoriya Ukrayinı v obrazah yiyi vojdiv ta polkovodtsiv XV-XIX stolittya*), T. 2, Одеса 2004, s. 275-278.

itibaren 1695 yılına kadar[53] makamında bulunmasına rağmen adı "Yani" ismiyle eşleşmemektedir.

Zaten "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri"nde Potkal (başka bir yerde 'Barabaş') Hetmanından bir kişinin (Albay İvan Lısıtsya) Potkal Adası'na veya Zaporijjya Siç[54] topraklarına sorunsuz kavuşturulmasına dair emir ve malumat verilmektedir. Fakat deftere göre Ukrayna Kossakları elçisinin geri dönüşüne dair emirler doğrudan Osmanlı yöneticilerine ilaveten Ukrayna Hetmanı "Yani"ye de verilmiştir. Bu yüzden muhtemelen evrakta İstanbul'a Alekseyev ile birlikte Albay İvan Lısıtsya'yı gönderen "Potkal" veya "Barabaş Kossakları" Hetmanı İvan Samoylovıç'in adı geçmektedir.

Samoylovıç, Rus taraftarı olmasına rağmen, 1686'da Lehistan ile Rus İmparatorluğu arasında "Ebedî Barış Anlaşması"nın imzalanmasına ve Moskova'nın 1687'de Kırım üzerine sefer düzenlemesine karşı çıkmıştı. Ayrıca oğlu Grıgoriy, Moskova'nın anti-Osmanlı politikasına açıkça razı olmayan Ukrayna Kossakları liderlerinin başında bulunuyordu[55]. 1687 ilkbaharında Rusya'nın Kırım seferi başarısızlıkla sona erdiğinde, Ukrayna Kossakları liderlerinden çıkan Samoylovıç düşmanlarının ona karşı iddia ettikleri suçlamalarından birisi de Hetman'ın 1684 yılından itibaren Kırım Hanı ile gizli görüşmeler yaptığına dairdi[56].

Bu bağlamda "Şikâyet Defteri'ndeki bilgiler, Sol Yaka Ukrayna Kossakları liderlerinin Osmanlılar ile münasebetlerini ortaya koyarken, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasına dair Rus kaynaklarındaki bilgilerle daha çok çelişmektedir. Sultan tarafından "Ukrayna Hetmanı Yani"ye verilen emir, Samoylovıç'ın, Kırım Hanlığı hariç, doğrudan İstanbul ile ilişkilerini teyit etmese de en azından bir fikir vermesi açısından Saray'ın Sol Yaka Hetmanı'nı idaresi altında görme arzusunu yansıtmaktadır.

Henüz 1681 yılı Bahçesaray Barışı imzalanması sırasında Osmanlılar, Rusya'nın ısrar ettiği maddelerinden birini, Zaporijjya Siç'in Çar'a tabi olmasını öngören maddesini şiddetle reddetmişlerdi. Zaporijjya'nın Rusya Çarlığı'na ve bu nedenle Sol Yaka Ukrayna Hetmanı'na tabi olması[57] Bahçesaray Antlaşması'na göre resmen bağımsız kalmak anlamı taşımaktaydı[58].

---

[53] Чухліб, *a.g.e.*, s.388-390.

[54] Osmanlılar'ın Kossaklar'a verdikleri isimlere dair teferruatlı açıklama vardır. "1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri"nden anlaşıldığı kadarıyla Barabaş Kossakları Potkal Kossakları ile eşitlenmektedir. Hâlbuki henüz Evliya Çelebi'nin "Seyahatnamesi"nden Osmanlıların Zaporijjya Siç'iyi Potkal toprakları (Şikâyet Defterinde "adası") olarak adlandırıldığı bilenmektedir. Bu bilgiye istinaden evrakta Zaporijjya topraklarından bahsedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz.: Эвлия Челеби. *Книга путешествия. Земли Молдавии и Украины*, (Çelebi, Evliya, *Kniga Puteşestviya. Zemli Moldavii i Ukrainı*), T. 1, Москва 1961, s.209-214.

[55] Bkz.: В. Станіславський, «Статті» Івана Самойловича щодо «Вічного миру», *Україна в Центрально-Східній Європі*, (Stanislavskıy, V., "Statti" İvana Samoylovıça şçodo "Viçnogo mıru", *Ukrayina v Tsentralno-Shidniy Yevropi*), Київ 2000, s.348-385; О. Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, Нью-Йорк 1960, s. 23-31.

[56] Чухліб, *a.g.e.*, s.361.

[57] Т.В. Чухліб, "Бахчисарайський мир 1681 р", *Енциклопедія історії України*, (Çuhlib, T.V., "Bahçısarayskıy mır 1681 r.", *Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı*), Київ 2003, s. 207.

[58] И.И. Ореус, "Турецкие войны России", *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, (Oreus, İ.İ., "Turetskiye voynı Rossii", *Entsıklopediçeskiy slovar Brokgauza i Efrona*), T. XXXIV, Санкт-Петербург 1902, s. 122-159.

Yine "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri"nden anlaşıldığına göre, Osmanlıların idaresi altına almak istedikleri Zaporijjya arazilerine, Zaporijjya ve komşu bölgelerin idarecisi Sol Yaka Hetmanı'nın elçisi Albay Lısıtsya, sağ-salim gönderilmeliydi. Şikâyet defterinin muhtevasına dikkat edildiğinde onun gibi "Ukrayna Hetmanı Yani" olarak adlandırılan Ukrayna Kossakları lideri diğer Osmanlı yöneticileriyle birlikte elçisi Ivan Lısıtsya'nın vatanına engelsiz dönüşünün sağlaması isteniyordu. Ancak böyle bir durumda Osmanlıların onlara bir elçi gönderen aynı Hetman Samoylovıç'a bir emir vermeleri ihtimali düşüktür. Şayet durum zikredildiği gibi ise Padişah emri, Osmanlılar'ın Sol Yaka Ukrayna Kossakları ile bu döneme kadar bilinmeyen münasebetlerinin karmaşıklığı ve çelişkili bir şekilde günümüze kadar erişen bir izi olarak nitelendirilebilir. 1686 yılı olaylarıyla ilgili bu bilgiler, Rus birincil kaynaklarıyla çok daha çelişkilidir. Dönemin olaylarıyla alakalı bilgiler Moskova elçisinin Edirne ve İstanbul'daki görüşmelerine değinen 'Tarih-i Silahdar" adlı Osmanlı kroniğinde, daha doğrusu bu eserin "Zeyl-i Fezleke" adlı ilk bölümünde yer almaktadır[59]. Eser Osmanlı Devleti'nde yarı-resmî tarihçi denebilecek Fındıklı Mehmet Silahdar Ağa'ya (1658-1726/1727) aittir. Yazar, 1676 yılında Osmanlı Sadrazamlığı görevine getirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın görevine başlamasından sonraki bizzat şahit olduğu olayları anlatmaktadır. Yazarın hadiseler hakkında verdiği bilgilerdeki özel hassasiyeti eserinin güvenirliliğini de arttırmaktadır[60].

Tarihçi "Zeyl-i Fezleke"de 1686 yılı olaylarını zikrederken Moskova elçisi Nikita Alekseyev'in Padişah IV. Mehmed'in huzuruna kabulünü tasvir eden "Âmâdan-e elçi-yi Moskof" başlıklı ayrı bir bölüm kaleme almıştır. Silahdar eserinde konuyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

> "*Mah-i mezbûrun (Cemaziyel'l-evvel)* [61] *yiğirminci pazar günü (14 Nisan 1686) Moskof elçisi Dîvân-ı Hümâyûn'a davet ve ziyâfet olup hila'atlandıkdan sonra arzun ötesinde yüzünü yere sürüp mazmun nâmesinden pâdişâha duâ ve Devlet-i Aliye ile dostluğumuz kemakân yerinde ve tarafının bâzârgânî emîn ve sâlim varup gele ve reâyâya rencîde olunmayup Tatar tâifesi zapt oluna ve elçimizi*

[59] Araştırmalarımızda olayın o döneme (1680-1690) ait başka kroniklerde geçmediği tespit edilebilmiştir. Tetkik edilen eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür: İsazade, *İsazade Tarihi*, Istanbul 1996*; Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, Istanbul, 2009*;* M. F. Gökçek, *Behceti Seyyid İbrahim Efendi - Tarih-i Sülale-i Köprülü (transkripsiyon ve tahlil)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevarih*, İstanbul 1922; U. Demir, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Veqayi'at*, Ankara, 1995; *Anonim Osman Tarihi (1688-1704)*, Ankara 2000; P. Saka, *Derviş Abdullah - Risale-i Teberdariyye Fi Ahval-i Darü's-Sa'ade Değerlendirme Çeviri - Metin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007; Ahmed Resmi Efendi, *Hamilet'ül-Kübera: Darüssaade Ağaları*, Istanbul 2000; Müneccimbaşı Dede Derviş Ahmed, *Sahaifü'l-Ahbar. Müneccimbaşı Tarihi*, İstanbul 1869; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Ali Osman*, Ankara 1988; Kefeli İbrahim Efendi, *Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinindir*, Eskişehir 2005; Mehmed Ata, *Osmanlı Saray Tarihi-Tarih-i Enderun*, İstanbul 2010; Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)*, İstanbul, 2013.

[60] Merve Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri (1658 / 1726-27)", *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, GÜZ 2013, s.28-50.

[61] Ay takviminin beşinci ayı.

eğlendirilmeyüp gönderile ve Tersâne-i Âmire'de olan isimler ile kırk nefer Moskof ve Kossak müft mucanaa ıtlâk olana ve Kırım hudûdunda olan Tuzla bize virile ve elçimizi İstanbul'a gönderip vali namzetimiz olan Patrik efendimize birleşüp avdetimize teblih eyledikten sonra Fener kapısında olan kiliseye varup bize duâ ide demiş. Pâdişâh hazretleri: 'Görür müsün sigâr-ı kâfire efendim yazdığına' deyü tebessüm idüp cümle ricâları makbûl-u hümâyûnum, ancak Tuzla sudasından ferâgat itsünler kendülere iktiza ittiğince cemaatsiz ve alt harâbsız gelüp diledikleri denlü nazh cârî üzere olup gitsünler buyurup bu minvâl üzere nâmesinin cevâbı yazılup Karadeniz'de Kırım yoluyla vilâyetine gitti[62]".

Silahdar'ın uzunca yazdığı ve Sultan'ın davranışını tasviri, elçinin "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri"nde de kaydedilmiş olan Bahçesaray Antlaşması'nın maddelerine dair konuşmasını nakletmesi, onun Rus elçisinin Edirne'deki faaliyetlerine iyi derecede vâkıf olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi, Rus elçinin Padişah'ın huzuruna kabul tarihi bulunmaktadır ki, bu da 14 Nisan 1686'ya tekabül etmektedir.

Bununla birlikte muhtemelen Silahdar'ın verdiği malumatın en önemli nüanslarından birisi Padişah IV. Mehmed'in Rusya Devleti'ne karşı alaycı tabiridir. Silahdar, Rus elçisinin kabulünün sonunda, Padişah'ın *"Görür müsün sigâr-ı kâfire efendim yazdığına deyü tebessüm idüp"* diye yazmaktadır. Büyük ihtimalle bu davranıştaki ironi, Osmanlıların, Nikita Alekseyev ile müzakerelerinde Moskova Çarlığı'nı devasa bir tehdit olarak algılamadıkları ve 1681 yılı Bahçesaray Antlaşması'ndan sonra Çar'a imtiyaz vermekte acele etmediklerini ortaya koymasıdır.

Zaten Osmanlılar Bahçesaray Antlaşması'nı imzaladıktan kısa bir süre sonra anlaşma maddelerini ihlal etmeye başlamıştı. Nitekim 1681 yılında, Sağ Yaka Ukrayna Hetmanı makamına Yuriy Hmelnitskiy'ın yerine Boğdan Voyvodası Gheorghe Duca'yı tayin etmiştir. O ise 1683 yılı sonuna kadar o mevkiinde bulunurken Sol Yaka sakinlerini, Osmanlı hudutları dâhilinde bulunmalarına rağmen, Bahçesaray Muahedesine göre iskân edilmemesi gereken Özi ve Aksu nehirleri arasındaki topraklara aktif olarak yerleşmeleri için çalışmalar yürütmekteydi[63]. "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri"nin Rus reayasının Osmanlı topraklarına varışına dair emirleri de Osmanlı siyasetinin 1686 yılında da değişmediğini tasdik etmektedir. Zaten defterin 16. sayfasındaki emirler (Bkz. Ek 1) Osmanlı arazilerine gelebilenlerin reayanın, Sağ Yaka Ukraynası'nda iskânlarına imkân sağlayan imtiyazlara sahip olmuştu.

Silahdar'ın anlatımında Sultan IV. Mehmed'in Nikita Alekseyev'in kabulü sonunda verdiği buyruğu da, Osmanlıların Moskova ile müzakerelerinde, Rus tarihçilerinin iddialarının aksine, kendilerine çok daha fazla güvenerek elçiye iyi davrandıklarını ispatlamaktadır. Mesela Sultan'ın Moskof tarafına 40 kölesini vermesi imtiyazdan çok daha sembolik bir jest olarak nitelendirilebilir. Buna mukabil Rusların tuz madenlerini kullanma isteği ise reddedilmiştir. "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri" de bu durumu teyit etmektedir. Denilebilir ki her iki

[62] Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi (1090-1106)*, T.II, İstanbul 1928, s.238.
[63] Т. В. Чухліб, *Козаки і монархи*, (Çuhlib, T.V., Kozakı i Monarhı), Київ 2009, s. 303-313.

taraf kaynakları tetkik edildiğinde Osmanlı belgeleri, Rus kaynaklarının aksi bir durum tasvir etmektedir. Devlet-i Aliyye'nin Ruslara Bahçesaray Antlaşması'ndan sonra kayda değer hiçbir imtiyaz vermemesine rağmen, kilise hususunda geri adım atmış olması şüphe uyandırmaktadır.

Silahdar ayrıca ne S. Ternovskiy'in araştırmasına göre Nikita Alekseyev'in başvurduğu o dönemki Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın[64] ismini ne de Rus elçisinin kilise meselelerine dair herhangi bir özel ricasını ifade etmektedir. Sadece "Silahdar Tarihi"nin önceki bölümü, Sadrazam'ın Mart 1686 tarihinde batı cephesi serdarlığına tayin edildiğini anlatmaktadır[65].

"Mufassal Osmanlı Tarihi"ne göre Sadrazam, serdarlığa tayin edildikten hemen sonra Belgrad'a gönderilmiş ve Haziran ayına kadar ordusunun toplanmasını beklemiştir. Silahdar ise Sadrazam'ın Edirne'den ayrılış tarihini Padişah tarafından Sancâk-ı Şerif kendisine tevdi edildikten sonra yani 19 Nisan 1686 olarak vermektedir[66]. Silahdar'ın anlattıklarına göre Mart ayı ortasından o tarihe dek Sadrazam da sefere hazırlamakla meşguldü[67].

İstanbul Patriği IV. Dionysius Muselimes'in Mart 1686 tarihinde Patrik makamına seçildiğini yukarıda zikretmiştik[68]. S. M. Solovyov ve S. Ternovskiy'e göre elçiler Patrik ile görüştüklerinde IV. Dionysius, "vezir" tarafından patrikliğini tasdik ettirmek üzere Edirne'ye varmıştı[69].

---

[64] Rus kaynakları diyakoz Nikita Alekseyev'in seyahatini teferruatlı bir şekilde anlatırlarken, Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki Sadrazamının adını bile zikretmemektedirler. Bununla birlikte Rus kaynaklarına göre Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması işinde en önemli şahıslardan birisi olan Sarı Süleyman Paşa (1627-1687), Osmanlı tarihinde oldukça tartışmalı bir figürdür. Sultan IV. Mehmed devrinde hızlı bir şekilde yükselen Sarı Süleyman Paşa, Helvacılar Ocağı'ndan Veziriazam makamına yükselmiştir. Sadrazam mevkiinde 1685 yılı Aralık ayından 1687 yılı Eylül ayının sonuna kadar bulunmuştur. Eylül 1687'de Osmanlı ordusu Mohaç Savaşı'nda Avusturyalılar tarafından yenildikten sonra, Sadrazam'a karşı askerî bir isyan çıkmış ve Ekim 1687'de idam edilmiştir. Silahtar onu açgözlü ve kurnaz bir adam olarak nitelendirmektedir. Ancak J. Hammer-Purgstal, sadrazamlığını anlatırken Sarı Süleyman Paşa'nın ustalıkla Osmanlı sarayının entrikalarında ve uluslararası alanında manevraları gerçekleştirmeyi başardığını ifade etmektedir. Bkz.: Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s.294-295; J. V. Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, T.VI., İstanbul, 1994, s. 427-452.

[65] Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s.236.

[66] "Mufassal Osmanlı Tarihi", Sadrazamın Belgrad'a varışının tarihi yanlışlıkla Mart 1686 olarak vermektedir. (Tarih doğru olursa, Nikita Alekseyev'in Sadrazam ile müzakereleri gerçekleştirdiği olasılığı kalmayacaktı) Fakat İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihi"nde Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'ya ancak 19 Nisan 1686/25 Cemaziyelevvel 1097 tarihinde Sancak-ı Şerif teslim edilmekle cepheye gönderildiği yazmaktadır. "Silahtar Tarihine" göre Paşa, Mayıs 1686 / Cemaziyülahır 1097 tarihinde cepheye irsal etmiştir. Hammer de "Büyük Osmanlı Tarihinde" Sadrazam'ın irsal tarihini 1686 yılı Mayıs ayı olarak vermektedir. "Silahtar Tarihi"ne göre Mart ayında Vezir-i Azam sadece Batı cephesinde serdarlığa tayin edilmiştir. Vakanüvis Mehmet Raşid de Nikita Alekseyev'in kabulünden beş gün sonra meydana gelen olayları belirtmektedir. "Raşid Tarihi"nde Vezir-i Azam'a Sancak-ı Şerif teslim edildikten hemen sonra ordusuyla birlikte Edirne civarındaki konağa vasıl olduğu bilgisi yer almaktadır. Bkz.: *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Haz. Komisyon, T.IV, İstanbul 1960, s.2171; Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s.236, 249; Mehmet Raşit, *Tarih-i Raşit*, T. I, İstanbul 1865, s.490; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, T.III/1, s.470.

[67] Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s.236-237.

[68] Bkz.: Э.П.Г. "Дионисий IV Серогланис", *Православная Энциклопедия*, (E.P.G. "Dionisiy IV Seroglanis", Pravoslavnaya Entsiklopediya), T.XV, Москва 2007, s.305-307.

[69] Соловьев, *a.g.e.*, s.1001; Терновский, *a.g.e.*, s.142.

Dîvân-ı Hümayun'un "Piskoposluk Defterleri"nde[70] bile 17 Nisan 1686 tarihinde İstanbul Patriği için peşkeşinin[71] kaldırılması kaydı bulunmaktadır[72]. Peşkeşin kaldırılmasına rağmen XVII. yüzyılın sonunda bile İstanbul Patrikleri'nin Osmanlılar'a önemli mali imtiyazlar verdikleri ve kendi kilise topraklarından vazgeçme niyetlerinde bulunamadıklarını kanıtlamaktadır. Genel olarak, Osmanlı kaynaklarına göre Nikita Alekseyev'in Patrikler II. Dositheos ve IV. Dionysius ile Edirne'deki görüşmeleri şüphe uyandırmaktadır. En azından o şüpheler Rus elçisinin Patrikler ile gerçekleştirdiği müzakerelerin, Rus tarih kitaplarında sunulan muhteviyatına dairdir. Rus kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla müzakereler Elçi'nin Sultan'ın huzuruna kabulünden önce Mart'ta veya Nisan ayının ilk yarısında gerçekleşmişti. Çünkü ondan hemen sonra Rus elçisinin patrikliği ikna etmek üzere başvurduğu Veziriazam Sarı Süleyman Paşa cepheye irsal olmuştur. Lakin "Silahdar Tarihi"nden anlaşıldığına göre Rus elçisi ancak 14 Nisan tarihinde İstanbul Patriği ile -Edirne'de değil İstanbul'da-görüşme izni istemişti. Dahası Rus elçisi o izni Sadrazam'dan değil doğrudan Padişah'tan almıştı.

Bütün bunlara ilaveten denilebilir ki Moskova elçisinin tüm faaliyeti "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri" ve "Silahdar Tarihi"nde sadece 1681 yılı Bahçesaray antlaşmasıyla ilgili meseleler ışığında zikredilmektedir. Bu iki kaynak, aslında çok önemli bir mesele olan Kilise konusuna özellikle Güney-Batı Rusya Arşivi'nin (GBRA) zikrettiği bağlamda hiç değinmemektedir.

Solovyov ve Ternovskiy'in Alekseyev'in ziyareti hakkındaki anlatımları ile GBRA'da değinilen konuların aksine, Avusturyalı tarihçi J. Hammer-Purgstal, "Büyük Osmanlı Tarihi" adlı eserinde 1686 yılındaki Alekseyev'in ziyareti hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Moskova'ya son defa gönderilen bir çavuşa karşılık olarak, Rusya'dan 12 kişilik maiyetiyle bir elçi geldi. Kiev civarındaki sancakların onlar (Ruslar) tarafından boşaltılması şartı altında kapitülasyonları yenilemeyi teklif etti ve bir Ortodoks Kilisesi inşası müsaadesi aldı*"[73]. Hammer ilâveten, yayımladığı iki notta bilgilerinin kaynağını da vermektedir. Bu ise Viyana'daki Hof-Bibliothek Kütüphanesi'nde bulunan eski İtalyan dilinde yazılmış "Codex Konstantinopolis" adlı eserdir. Hammer bu eserden nakille şunları kaydetmektedir: "*C. Ve olmuş ki Moskova elçisi 12 kişiyle gelmiş: Türklerin elinde olan Kiev civarındaki kaleyi talep etti ve bunun üzerine kapitülasyonlar tasdik edildi*[74]*. D.*

[70] Piskoposluk defterleri–kiliselere ait işleri kaydedilen defterlerdir. Bkz.: *Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2010, s.216-217, 337.

[71] Peşkeş, Osmanlı yetkisinin daha yüksek mevkide bulunan görevlilere ödediği tutar veya sunduğu hediyedir. 1466-1686 yılları arasında her İstanbul Patriği, rütbesini tasdik eden beratı almak üzere Padişaha peşkeş sunuyordu. Bkz.: Elif Bayraktar Tellan, *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the* Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire, *PhD Dissretation, İhsan Doğramacı Bilkent University*, Ankara 2011, s. 20, 37; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı* Tarih Deyimleri ve *Terimleri* Sözlüğü, T.II, İstanbul 1983, s.772-773.

[72] Rus elçiliği Edirne'deki faaliyetini gerçekleştiği zaman 17 Nisan 1686 tarihinde İstanbul Patriği için, yüzyıllar boyunca 1.000.000 akçeye ulaşan peşkeş kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren Patrikler peşkeş yerine Hassa bostancılara günlük olarak 100 okka et iletmekle görevlendirilmiştir. Bunun yıllık pahası 399.996 akçe idi ki önceki peşkeş ile kıyasla bu çok az bir meblağ idi. Bkz. Tellan, a.g.t., s.164.

[73] Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, T. VI., Pest 1830, s.464. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, T.VI, İstanbul 1994, s.426.

[74] 1686. Cod. Mayıs. 884 p.501 'den naklen Hammer-Purgstall J. *Geschichte des osmanischen Reiches*, T.VI, Pest 1830, s. 464. Burada zikredilen husus aynen 1681 yılı Bahçesaray Antlaşması'nda da zikredilmektedir.

Moskova elçisi, bu görüşmelerde onurlandırıldı ve sonuçlarından büyük bir memnuniyet duydu. Ayrıca elçi, Fransızların bir kilisenin restorasyonu iznini aldıklarını da fark edince, Yunanlılar elçiden Bâbıâli'yi yıllar önce yakılmış olan kilisenin restorasyonunun yapılmasına dair izin vermesini ikna etmesini de rica ettiler. Bu isteği yerine getiren elçi, böylece Yunanlılara Konstantinopolis'te Baltalimanı yanında denize yakın bulunan Aziz İoanos Kilisesi'nin yeniden inşa edilmesi için izin verilmesini sağladı. Üstelik Bâbıâli, Moskovalılara Ukrayna parçasını bağışladılar ki Kossaklar, Moskova'dan Uman şehrine kadar yayılan topraklarda onu kullanacaklardı"[75].

Moskova elçisi gerçekten Balat'taki İoanos Prodromos Kilisesi'nin restorasyonunun yapılması iznini almıştır. M. S. Solovyov da bunu teyit etmektedir[76]. Hâlbuki "Codex Konstantinopolis"deki alıntıdan anlaşıldığı üzere, ne onun yazarı ne de Hammer, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması meselesinin farkında değillerdi[77].

Ancak Hammer önemli bir teferruatı bu bilgilerle ortaya koymaktadır. Kilisenin restorasyonu ve 1681 Bahçesaray Antlaşması'nın yenilenmesi için Osmanlılar, Ruslardan Kiev civarındaki sancakları serbest bırakmalarını talep etmiştir. Böylece, "Hammer", "Silahdar Tarihi" ve "1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri" gibi kaynaklar Osmanlıların Nikita Alekseyev ile müzakereleri sırasında oldukça güçlü bir pozisyonuna sahip olduklarını teyit etmektedir. Bununla birlikte Hammer, 1686 yılı Rus elçisinin görüşmeleri ekseriyetle Bahçesaray Barış Antlaşması ile alakalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Rus kaynaklarında bu teferruat neredeyse hiç zikredilmemektedir. Dahası onların elçilik heyetinin Sultan'ın huzuruna kabulü ve "Codex Konstantinopolis"te geçen 12 kişilik elçilik heyetinden hiç zikretmemeleri manidardır. Hem Türk kaynaklarının hem de "Codex Konstantinopolis"in 1686 yılındaki Rus elçilik heyetinin görüşmelerindeki Ukrayna Kilisesi hususuna değinmemesi, Osmanlıların aslında bu meseleye önem vermemesi fikrini uyandırmaktadır. Fakat Rus kaynaklarının iddialarının aksine Osmanlı tarihlerindeki bilgiler sadece Osmanlı-Ukrayna ilişkilerinde değil, kilise tarihinin geçmişine dair bilgilerde de tersini ortaya koymaktadır.

Zaten Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması koşullarını analiz ederken başka bir faktöre dikkat etmek gerekmektedir. S. Ternovskiy, S. M. Solovyov ve birçok diğer tarihçi 1686 yılı olaylarını açıklarken Ukrayna Kilisesi meselesinin, Doğu Patrikleri'nin Moskova ile yakın işbirliği içerisinde bulundukları, Moskova'ya mali ricalar başta olmak üzere farklı istekler için başvurdukları ve Rus Çarlığı'nın Ortodoks milletlerini Osmanlı hâkimiyetinden kurtaracağı ümitlerini besledikleri gibi hususlar da yer aldığını ifade etmektedir. Bu yüzden Doğu

[75] Cod. 884 1686, s. 562 und 564'den naklen Hammer-Purgstall J. *Geschichte des osmanischen Reiches*, T.VI, Pest 1830, s. 464. Bu da yine söz konusu Bahçesaray Antlaşması'nın maddeleridir.

[76] Соловьев, *a.g.e.*, s.1002; Z. Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul 2006, s.107.

[77] Hammer'in eserinden anlaşıldığı üzere aynı Sarı Süleyman Paşa'nın sadrazamlığı döneminde «Kossak murahhaslar mektuplar ve hediyelerle gelmişler, Sultan'ın huzuruna kabul edilmişler; bunlara ziyafetler ve kaftanlar verilmiştir». Fakat Hammer hem olayın kaynağını bildirmemekte hem de Kossak murahhaslarının ne istediklerini anlatmamaktadır. Bkz.: Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VI, İstanbul 1994, s.428-429.

Patrikleri, Ukrayna kilise topraklarından kendi istekleriyle vazgeçmişlerdir[78]. Bununla birlikte Rus ve Ukrayna tarihi kaynaklarında olayın Kudüs ve İstanbul Patrikleri'ne rüşvet verilmekle gerçekleştiği defalarca vurgulamaktadır[79].

Lakin bu tür görüşler hakkında Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan tebaanın kendi durumlarıyla alakalı arka planda yapılmak istenen düşünceye vâkıf olmadıkları söylenebilir. Zikredilen dönemde Suriyeli olan Paul Halebi, 1654-1656 yıllarındaki Ukrayna ve Rusya gezilerini anlatarak kendisini uluslarüstü anlamda Osmanlı olarak nitelendirmişti[80]. Rum Kilisesi Patrikleri ise Osmanlı tarihi boyunca sık sık sadece Ukrayna'da değil, aynı zamanda Girit, Bulgaristan ve Sırbistan'da, muhtemelen onlara itaat eden bütün Ortodoks piskoposluklarında, hem kendilerinin hem de İstanbul'un çıkarlarının rehberleri olarak faaliyetlerde bulunuyorlardı[81].

XVII. yüzyılın sonunda Fener Rumları, İstanbul Patrikleri ile doğrudan ilişkide bulunuyor, Osmanlı Devlet'inde kendilerini oldukça rahat hissediyor, hatta müreffeh bir dönem yaşıyorlardı[82]. Rus elçisi Aleksiyev'in ziyareti sırasında Patrik'ten peşkeş alınmasının yasaklanması da bunu ispat etmektedir. XVII-XVIII. yüzyıllarda Yunanlıların üst sınıfı, Osmanlılara karşı çeşitli entrikalara girişmelerine rağmen, Kiev Metropolitliği sorununun dâhil olduğu Osmanlı girişmelerine karşı alenen hareket etmeye cesaret etmemiş ve hatta istememişlerdi[83].

Osmanlı Devleti'ndeki Rum milletinin üst tabakasının malî ve idarî imtiyazlı konumu göz önüne alındığında, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendilerini olayların içerisinde bulmaya başladıkları ve bu sayede Osmanlı idaresinin gücünün zayıflatılmasında katkılarının ne olduğu çok da açık değildir[84]. Ancak XIX. yüzyılın başlarında Fenerli Rumların geliştirdikleri "Büyük fikir/Megola idea" (Μεγάλη Ιδέα)[85], Rumların yaşadıkları İstanbul'u ve tüm Osmanlı Devleti'ni işgal edebilme planı üzerine dayanıyordu[86]. Fenerli Rumların böyle bir değişim göstermelerindeki durumunu, onların XVII. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki rahat hareket etmeleri ve güçlenmelerinin bir tezahürü olarak söylemek mümkündür.

---

[78] Терновский, *a.g.e.*, s.63-69; Doğu Patrikleri'nin Moskova ile işbirlikleri açısından Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması sürecini N. F. Kapterev detaylı olarak yorumlamaktadır. Bkz.: Н.Ф. Каптерев, *Характер отношений России* к *православному Востоку* в *XVI* и *XVII столетиях*, (Kapterev, N.F., *Harakter otnoşeniy Rossii k pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletiyah*), Москва 1885, s. 275-468.

[79] Bkz. Not 31.

[80] Hasan Çolak, "Worlds Apart and Interwoven: Orthodox, Syrian and Ottoman cultures in Paul of Aleppo's Memoirs", *Studies in Travel Writing*, Vol. 16/4, 2012, s.380-383.

[81] D. Kolodziejczyk, "The 'Turkish Yoke' Revisited: the Ottoman Non-Muslim Subjects Between Loyalty, Alienation, and Riot", *Acta Poloniae Historica*, Vol. 93, 2006, s.190-194.

[82] Salahi R. Sonyel, *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, İstanbul 1993, s.77-88; P. Christine Philliou, "Phanariots", *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Infobase Publishing 2009, s.457-458; J.A. Mc Guckin, "Constantinople, Patriarchate of", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, Vol. 2., Blackwell Publishing Ltd 2011, s.135-142; Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Brill 2002, s. 412-416; Bruce Masters, "Christians in a changing world", *The Cambridge History of Turkey (edited by Suraiya Faroqhi)*, Vol. 3., Cambridge 2006, s. 272-279.

[83] Bkz. Not 83.

[84] Sonyel, *a.g.e.*, s. 77-88.

[85] Fikir, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden ihyasını öngörmekteydi. Bkz. Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi (Seçmeler)*, İstanbul 1968, s. 135.

[86] Ahmet Rasim, *a.g.e.*, s. 134-137.

Denilebilir ki, bu yüzden İstanbul Patrikleri'nin, bir taraftan Rum milletinin en yüksek tabakasının çıkarlarını savunarak, Fenerli Rumların Osmanlı Devleti'ndeki malî durumunu sürekli iyileştirdikleri hâlde diğer taraftan sözlerini geçirebildikleri topraklardan mütemayil vazgeçmek istedikleri ihtimalini azaltmaktadır. Aslında Nikita Alekseyev'in IV. Dionysius'a Kiev Metropolitliği'nden vazgeçmesinin karşılığında ödediği 120 samur ve 20 altın söz konusu dönemde Patrik için herhangi bir ehemmiyet taşıyamazdı[87].

Nihayet İstanbul Patriği 1681'de Kiev Metropolitliği'ni kaybetmeden önce, Pankratiy isimli Metropoliti, Kamaniçe Vilayeti için tayin etmişti. Yeni oluşturulan Kamaniçe Piskoposluğu Osmanlıların XVII. yüzyılın sonunda Ukrayna kilise topraklarında etkisini koruma isteğini ortaya koyan özerk imtiyazlar vererek 1690 yılına kadar varlığını devam ettirmişti[88].

Sonuç

Nakledilen hususlar dikkate alındığında; Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanması meselesinin, sonu net olarak anlaşılamayan tarihsel şartlarda gerçekleştirildiği aşikârdır. Bu hususta belirtilen yeni Türk kaynakları ve J. Hammer'in 'Büyük Osmanlı Tarihi'nde alıntı yapılan "Codex Konstantinopolis"in kayıtları, Moskova'nın Kiev Metropolitliği'ni zapt etmesinin eylemlerinde ilk bakışta göründüğünden daha gizlemli olması fikrini uyandırmaktadır. Aksi takdirde Ukrayna Kilisesi meselesi ile alakalı bilgilerin en mühim resmî Osmanlı belgelerinde bir şekilde zikredilmiş olması gerekirdi.

Rüşvetten çok daha mühim bir etken, Patrik IV. Dionysius'u Ukrayna topraklarından vazgeçmeye zorlamış olmalıdır. Konu hakkında Osmanlı kaynaklarında tek bir sözün yer almaması sebebiyle, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasının Rus kaynaklarının iddialarının aksine, farklı bir mecrada gerçekleşmiş olma ihtimali, Moskova Çarlığı diplomasinin gizli bir oyunu neticesi olmalıdır.

Kiev Metropolitliği'nin özerkliğini kaybettiği zamanın Sultan IV. Mehmed'in hükümdarlığının son dönemine denk gelmesi ve Osmanlıların kilise meselesine verdiği önem dikkate alındığında, Ukrayna Kilisesi topraklarının Moskova tarafından zapt edilmesi hususu, analiz edilen 1686 yılı olaylarına dair kaynaklar bağlamında yeni ciddi araştırmalar gerektirmektedir. Muhtemelen hâlâ keşfedilmemiş olan bazı kaynaklar bu konu üzerine ışık tutabilir. Bunlar arasında Moskova Posolskiy Prikaz'ın Nikita Alekseyev'in Edirne'deki ziyareti ile ilgili 1685-1686 yıllarını kapsayan defterler sayılabilir[89]. Prikaz belgeleri Çarlık hükümetinin elçilerine verilen buyrukları ve elçilerin raporlarını ihtiva etmektedir[90]. Ayrıca doğrudan "İkona..." ve Sinod'un 4 numaralı koleksiyonunun orijinal

[87] İstanbul Patrikleri, zengin Fener Rumlarıyla ilişkilerde bulunmuşlar, hatta çevrelerine de sokmuşlardı. Bu yüzden Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması konusu incelenen Ukrayna ve Rus kaynaklarında bile, o zamanda 120 samur ve 20 altının, Fener Rumlarından destek alan İstanbul Patriği için maddi bakımından gayet düşük bir değer taşıdıkları kanaatini oluşturmaktadır. Bkz. Not 31 ve Not 84.

[88] Kolodziejczyk, *a.g.m.*, s. 192.

[89] N. Rogozhın, "Rus Diplomatların Raporlarında Osmanlı Devleti (XVI-XIX Yüzyıllar)", *Osmanlı*, T.I, Ankara 2001, s.529.

[90] Rogozhın, *a.g.m.*, s.527-535.

belgeleri analiz edilmelidir. Bir kısmı Yunanca'dan Rusça'ya tercüme edilmiş belgelerin yeniden analizi muhtemelen bazı ince teferruatları ortaya çıkartabilecektir. İstanbul Patrikhanesi Arşivi'nde bulunan Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasıyla ilgili belgeler de hâlen incelenmemiştir. Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde de daha titiz ve teferruatlı araştırmalar yapmak gerekmektedir.

Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasıyla ilgili Osmanlı kaynaklarında ve "Codex Konstantinopolis"te kaydedilen bilgiler bu tarihsel meselenin yeniden ve ciddi ehemmiyet kazanabileceğini ortaya koymaktadır. Söz konusu belgelerin Rus birincil kaynaklar ile kıyaslanması, aralarındaki temel çelişkiler, 1686 yılı olaylarının Rus tarihî kaynaklarında açıklandığı şekliyle doğruluğuna dair şüpheler uyandırmaktadır.

Araştırılan konu ancak Diyakoz Nikita Alekseyev'in ve Ukrayna Hetmanı'nın temsilcisi İvan Lısıtsya'nın 1686 yılındaki elçiliğine değil, genel olarak Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanması sürecine dairdir. 1686 yılı Moskof elçilik heyetinin faaliyetlerine dair Rus belgelerinin bilinçli olarak çarpıtılarak verilmesi, Ukrayna Kilisesi tarihi ve Osmanlı-Ukrayna ilişkilerinin tam olarak anlaşılmasının önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Bu durumda tarihsel gerçeklik arayışı "Üçüncü Roma" düşüncesinin oluşumuna ışık tutmakta, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda Doğu Avrupa ile ilişkilerinde kilise meselesinin önemini ve Rus Çarlığı'nın XVII. yüzyıldaki Kiev Metropolitliği ve bütün Ukrayna Kilisesi iddialarını açıklayabilmektedir.

Bu hususta Fener Patrikhanesi ve Rus arşivlerindeki belgelerin erişime açılmamış olması düşündürücü hususdur. Zikredilen bu kaynakların elde edilmesi, akabinde henüz erişime açılmamış arşivlerdeki belgelerin elde edilmesi ile bu husus etraflıca araştırılma imkânına kavuşacaktır. Muhtemelen elde edilecek ve yeniden değerlendirilecek bilgiler ışığından günümüz Ortodoks Hıristiyan dünyası ile Rusya-Ukrayna-Türkiye ilişkilerinde de yeni bir pencere açılacaktır.

Ek 1.[91]

[s. 16/h. 54]

Özi Beylerbeyisi Receb -dâme ikbâluhû-'ya ve Doğangeçidi Sancakbeyi Ebûbekir ve Kılburun Sancakbeyi Mustafa -dâme izzuhû-'ya ve zikr olunan eyâlet ve sancaklarda vâkı' mîr-i mîrân ve mîrlivâ mütesellimleri ve kethudâ yerleri ve yeniçeri serdârları ve kılâ' ve palanga ve kirman dizdârları ve neferât ağaları ve a'yân-ı vilâyet ve iş erleri ve Ukrayna Hetmanı Yani -zîde itâ'tuhû-'ya hüküm ki, Özi suyunun öte yakasında sâkin olan Moskov re'âyâsı ve Potkal Kazâğı kabza-i teshîr-i tasarruf-ı Sâhib-kıranımıza kalan serhadd-i mansuremin sınırı olan Özi suyunun berü yakasına ve Karadeniz kurbünde vakı' tuzlalarda mademki kendü hâllerinde olup, âlât-ı harb ve silah taşımayup, mücerred tarafında olan hüsn-i muâmele muktezâsı üzre kesb-i ma'âşları-çün geleler odun alup, ve kovan tutup, otlak biçüp ve ol tarafda vâkı' küçük sulardan balık sayd edüp, ve sahralarda şikâr edüp, kendü lüzûmları için tuz alup emîn ü sâlim olup, ol vechile gelüp gitmelerine kimesne mâni' olmayup, öşr ve

[91] Demir, *a.g.t.*, s. 188-191.

rüsum taleb olunmayup afv ve ihsânım erzânî kılınmak içün hâlâ Moskov çarlarının recâ ve iltimâslarıyla ahidnâme-i hümâyûnuma zam ve ilhâk olunup, nâme-i hümâyûnum-ı şevket-makrûnun ısdâr olmağla ahidnâme-i hümâyûnum mûcebince amel olunup, ellerinde Potkal Kazâğı Hetmanı ve atmanı tarafından tuz almak içün kâğıdı olan kazâkları kal‘alar da tuzlalara gitmelerine fî-mâ-ba‘d mâni‘ olmayup, madem ki kâğıdları olmaya tuz almak behânesiyle ecnebi ve eşkıyâ kazâğı girmeyüp, rızâ-yı hümâyûnuma muhâlif akd-i sulhdan sonra ahz ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfri üzerinde olan üserâ her kimin elinde olursa olsun ıtlâk ve fî-mâ-ba‘d ahidnâme-i hümâyûnuma mugāyir Moskov memleketine tâbi‘olan re‘âyâyı ve emlâkların ihrâk ve esîr etmeyüp, te‘addî ve tecâvüz olunmaya deyü müekked yazılmışdır.
Fî evâhir-i C**[**umâde'l-âhıre**]** sene **[**10**]**97.

[s. 16/h. 55]
Azak Sancağıbeyi Timurşah -dâme izzuhû-'ya hüküm ki, hâlâ serhad-i İslâmiyye'de olan Azak kurbünde vâkı‘ Moskov memleketine ve palanga re‘âyâsına hılâf-i ahidnâme-i hümâyûn ve mugāyir-i sulh u salâha te‘addî ve tecâvüz olduğu i‘lâm olunmağla mes’ûl ve mu‘âteb olmuşsundur. İmdi madem ki kendü hâllerinde silâhsız kesb-i ma‘âşları-çün mürûr u ubûr edeler emîn ü sâlim olup, gelüp gitmelerine kimesne mâni‘ olmayup, Moskov memleketine ve palanga re‘âyâsına hılâf-i ahidnâme-i hümâyûn ve mugāyir-i sulh u salâha vaz‘ u halet zuhûrundan ve akd-i sulhdan sonra ahz ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfrü üzerinde olan üserâ her kimin elinde olursa olsun ıtlâk ve fî-mâ-ba‘d bir vechle te‘addî ve tecâvüz olunmaya deyü yazılmışdır.
Fî evâhir-i C**[**umâde'l-âhıre**]** sene **[**10**]**97.

[s. 16/h. 56]
İstanbul kāim-makāmına hüküm ki,
(…) fethinde ahz ve hâlâ Tersâne-i Âmîremde olup, azâd olan Mihal Domasoski ve Sinolmak ve Vasili Yuri ve Stefan Teodori Kolomaski ve Avrilir Caliskov ve Yivan Maslovic ve Vasili (...) Lancelott ve Semire Maricmer Skala ve Kuzma Mazkali ve Vasili (...) ve Vasili Kravcha Kurick ve banı Malniçokof ve Stefal banı Niko ve Semiraseric (...) ve Vasil Poul (...) ve Maksim Bolan (...) Trobolaski ve Niko ve (...) Maturicki yanında yirmi iki nefer Kossak üserâsı ve Potkal Kossak'ı Hetmanın âdemisine teslîm eyleyesiz deyü yazılmışdır.
Fi't-târîhi'l-mezbûr.

[s. 17/h. 57]
İstanbul kāim-makāmına hüküm ki,
(...) fethinde ahz ve hâlâ Tersâne-i Âmirende olup azad olan Mihail veled-i Andon ve Kuzma? veled-i İvan veled-i (...) veled-i (...) Sem? İvan ve Kirkor Veled-i (...) veled-i (...) ve Mihail veled-i Stefan (...) Mihail ve (...) veled-i Hristo (...) Andon (...) nâmında on nefer Moskov üserâsı ıtlâk ve Moskov çarları tarafından gelen nâme-resâna teslîm olunmak içün yazılmışdır.
Fî evâhir-i C**[**umâde'l-âhıre**]** sene **[**10**]**97.

[s. 17/h. 58]
İstanbul kāim-makāmına hüküm ki,
Ve akd-i sulhdan sonra ahidnâme-i hümâyûnuma mugāyir ahz ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfrü üzerinde olup, İstanbul'da olan Moskov üserâsı ıtlâk bulunduğu yerden nâme-resân olan Nekta Aleksevic ma'rifetiyle şer'ıle alıverile yazılmışdır.
Fî evâhir-i C**[**umâde'l-âhıre**]** sene **[**10**]**97.

[s. 17/h. 59]
İstanbul kāim-makāmına ve kādîsına hüküm ki,
Kadîmden esîr olup, hüccet-i şer'ıye ile azâd ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfrü üzerinde olup, vilâyetlerine gitmek ihtiyâr eden Moskov ve Potkal Kossak'ı esîrlerinin nâme-resân olan Nekta Aleksevic ve Potkal Kossak'ı Hetmanı âdemisiyle ma'an gitmelerine kimesne mâni' olmaya deyü yazılmışdır.
Fî evâhir-i C**[**umâde'l-âhıre**]** sene **[**10**]**97.

[s. 17/h. 60]
Kılburun Sancakbeyi Mustafa -dâme izzuhü-'ya hükümki:
Moskov çarları tarafından Devlet-i Aliyye'ye gelen nâme-resân Nekta Aleksevic ve Barabaş Kossak'ı Hetmanı âdemisin avded avd u insiraflarına izn-i hümâyûnum erzânî kılınmağla ol tarafa vardıklarında kifâyet mikdârı âdem ile yanına düşüp ve bildikleri mahalden vilâyetlerine sâlimen irsâl ve isâl ve tesellümlerine temessük alasın deyü yazılmışdır.
Fî evâhir-i C**[**umâde'l-âhıre**]** sene **[**10**]**97.

[s. 17/h. 61]
Moskov nâme-resânı mezbûr içün Edirne'den İstanbul'a ve andan Karadeniz ile Özi'ye ve andan Moskov sınırına varınca vâkı' olan kādîlar ve mîr-i mîrân ve mîrlivâ mütesellimleri ve kethudâ yerleri ve yeniçeri serdârları ve kıla' dizdârları ve neferân ağaları ve â'yân-ı vilâyet ve sâ'ir iş erlerine kanûn üzre yol hükmü yazılmışdır.
Fî evâhir-i C**[**umâde'l-âhıre**]** sene **[**10**]**97.

[s. 17/h.62]
Barabaş Hetmanı âdemisi içün dahi Edirne'den İstanbul'a ve andan Karadeniz ile Özi'ye ve andan Potkal adasına varınca vech-i meşrûh üzre yazılmışdır.
Fi't-târîhi'l-mezbûr.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâmesi*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2009.

Ahmed Resmi Efendi, *Hamilet'ül-Kübera: Darüssaade Ağaları*, haz. Ahmet Nezihi Turan, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2000.

Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi (Seçmeler)*, İstanbul, MEB Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu yayınları,1968.

АЛЕКСЕЕВ А.И., "К характеристике русских архиереев в первой половине XVIII века (постановка проблемы) ", *Исторический вестник*,

(Alekseyev, A.İ., "K Harakteristike russkih arhiyereyev v pervoy polovine XVIII veka (postanovka problemı)", *İstoricheskiy vestnik*), S. 5-6 (9-10), Москва 2000, s. 276-285.

Anonim Osman Tarihi (1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK Basımevi, 2000.

BARTL, P., "XVII ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kossak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 6, İstanbul 1998, s.301-330.

BAYRAKTAR, T. E., "The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *PhD Dissretation, İhsan Doğramacı Bilkent University*, Ankara 2011.

БУХАРКИН, П.Е., "Феофан Прокопович и духовно-интеллектуальные движения Петровской эпохи", *Христианское чтение*, (Buharkin, A.İ., "Feofan Prokopoviç i duhovno-intelektualnıye dvijeniya Petrovskoy Epohi", *Hristianskiye Çteniya*), S. 9-10, Санкт-Петербург 2009, s. 100-121.

ЧЕЛЕБИ, Эвлия, *Книга путешествия. Земли Молдавии и Украины*, (Çelebi, Evliya, *Kniga Puteşestviya. Zemli Moldavii i Ukrainı*), C. 1, Москва 1961.

ÇOLAK, Hasan; "Worlds Apart and Interwoven: Orthodox, Syrian and Ottoman cultures in Paul of Aleppo's Memoirs", *Studies in Travel Writing*, Vol. 16/4, 2012, s.375-385.

ЧУХЛІБ, Т.В.; "Андрусівський договір (перемир'я) 1667", *Енциклопедія історії України*, (Çuhlib, T.V., "Andrusivskıy dogovir (peremyr'ya) 1667", *Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı*), C.1., Київ 2003, s. 87-88.

ЧУХЛІБ, Т.В.; "Бахчисарайський мир 1681 р", *Енциклопедія історії України*, (Çuhlib, T.V., "Bahçısarayskıy mır 1681 r.", *Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı*), C.1, Київ 2003, s.207.

ЧУХЛІБ, Т.В.; *Козаки і монархи*, (Çuhlib, T.V., Kozakı i Monarhı), Київ 2009.

ДАШКЕВИЧ, Я.; "Протурецька орієнтація XVI - XVII ст. в Україні та міжнародні відносини*Хроніка-2000*, (Daşkevıç, Y., "Proturetska oriyentatsiya XVI-XVII st. v Ukrayini ta mijnarodni vidnosını", *Hronika-2000*), Київ 2014, s. 4-14.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa; *Zübde-i Vekayi'at*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK Basımevi, 1995.

DEMİR, M.; "1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010.

DEMİR, U.; "Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2006.

DEMİROĞLU, H.; "Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)", *İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2009.

ДОКУМЕНТЫ по делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату.1683 — 1688 гг., *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*, (Dokumentı po delu o podçinenii Kiyevskoy mitropolii

Moskovskomu patriarhatu. 1683-1688 gg. *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavayemıy Vremennoyu komissiyeyu dlya razbora drevnih aktov, vısoçayşe uçrejdonnoyu pri Kiyevskom, Podolskom i Volınskom general-gubernatore*), C. V/1, Киев, 1872, s. 34-239.

Э.П.Г. "Дионисий IV Серогланис", *Православная Энциклопедия*, (E.P.G. "Dionisiy IV Seroglanis", Pravoslavnaya Entsiklopediya), C. XV, Москва 2007, s. 305-307.

ФЛОРЯ, Б.Н.; "Митрополит Иосиф (Тукальский) и судьбы православия в Восточной Европе в XVII веке", *Вестник церковной истории*, (Florya B.N. "Mitropolit İosif (Tuklaskiy) i sudbı pravoslaviya v Vostoçnoy Evrope v XVII veke, *Vestnik tserkovnoy istorii*), S. 1-2(134), Москва 2009, s. 123-147.

ГРУШЕВСЬКИЙ М. С.; *Історія України-Руси*, (Gruşevskıy, M.S, *İstoriya Ukrayını-Rusı*), C. IX, Київ 1991.

GÖKÇEK, M. F.; "Behceti Seyyid İbrahim Efendi "Tarih-i Sülale-i Köprülü" (transkripsiyon ve tahlil)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2006

GUCKİN, J.A. Mc; "Constantinople, Patriarchate of", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, Vol. 2., Blackwell Publishing Ltd 2011, s. 135-142.

ГУРБИК, А.; "Дипломатична місія А. Ждановича 1650 р. до Стамбула в контексті набуття Україною османського протекторату", *Хроніка-2000*, (Gurbık, A., "Dıplomatıçna misiya A. Jdanoviça 1650 r. Do Stambula v konteksti nabuttya Ukrayinoyu osmanskogo protektoratu", *Hronika-2000*), Київ, 2014, s. 216-252.

ГУРЖІЙ, О.І.; *Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право*, (Gurjiy, O.İ., *Ukrayinska kozatska derjava v drugiy polovını XVII-XVIII st.: kordonı, naselennya, pravo*), Київ 1996.

HAMMER-PURGSTALL, J. V.; *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmet Ata, Vecdi Bürün, Refik Özdek, Hazırlayan: Mümin Çevik, Erol Kılıç, C. VI, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1994.

HAMMER-PURGSTALL, J. V.; *Geschichte des osmanischen Reiches*, C. VI., Pest 1830.

ХАРЛАМПОВИЧ, К.В.; *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*, (Harlampoviç, K.V., *Malorosiyskoye vliyaniye na velikorusskuyu tserkovnuyu jizn*), Казань 1914.

Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-beyan* fi Kavanin-i Ali Osman (haz. Sevim İlgürel), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

İNBAŞI M.; *Ukrayna'da Osmanlılar. Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul, Yedi Tepe Yayınevi, 2004.

İsa-zâde, *İsa-Zade Tarihi*, Haz. Ziya Yılmazer, Istanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.

ЖИВОВ, В.; *Из церковной истории времен Петра Великого: Исследования и материалы*, (Jivov, V., *İz tserkovnoy istorii vremen Petra Velikogo: İssledovaniya i materialı*), Москва 2004.

КАГАМЛИК, С.Р.; "Українці чи росіяни? (До питання про ідентичність ієрархів українського походження на службі в Російській імперії XVIII

ст.) ", *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*, (Kagamlık, C.R., "Ukrayintsi çı rosiyanı? (Do pıtannya pro identıçnist iyerarhiv ukrayinskogo pohodjennya na slujbi v Rosiyskiy imperiyi XVIII st.) ", *Visnık Kıyivskogo natsionalnogo universıtetu imeni Tarasa Şevçenka. Ukrayinoznavstvo*), S. 16, Київ 2012, s. 28–32.

КАПТЕРЕВ, Н.Ф.; *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях,* (Kapterev, N.F., *Harakter otnoşeniy Rossii k pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletiyah),* Москва 1885, s. 275-468.

KARACA, Z.; *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul 2006.

KARAÇAY, Türkal Merve; "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri (1658 / 1726-27)", *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, GÜZ, 2013, s.28-50.

KARPAT, Kemal H.; *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Brill 2002, s. 412-416.

KEFELİ, İbrahim Efendi; *Tevarih-i Tatar han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinindir*, Eskişehir: Eskişehir Kırım Halkbilim Araştırma Gençlikve Spor Kulübü Derneği Yayınevi, 2005.

"Киевская епархия", *Древо. Открытая православня энциклопедия*, ("Kiyevskaya Yeparhiya", *Drevo. Otkrıtaya pravoslavnaya entsıklopediya*), http://drevo-info.ru/articles/412.html, (ET: 01.12.2015);

"Киевская митрополия", *Древо. Открытая православня энциклопедия*, ("Kiyevskaya Mitropoliya", *Drevo. Otkrıtaya pravoslavnaya entsıklopediya*), http://drevo-info.ru/articles/14255.html, (ET: 01.12.2015).

КОЧЕГАРОВ, К.А.; *Речь Посполитая и Россия в 1680-1686 гг. Заключение договора о Вечном мире*, (Koçegarov, K.A., *Reç Pospolitaya i Rossiya v 1680-1686 gg. Zaklyuçeniye dogovora o Veçnom mire*), Москва 2008.

KOHUT, Z.; "The Problem of Ukrainian Orthodox Church Autonorny in the Hetmanate (1654-1780 s) ", *Harvard Ukrainian Studies*, C. IV, S. 3/4, Harvard 1990, s. 364-376.

KOLODZİEJCZYK, D.; "The ′Turkish Yoke′ Revisited*:* the Ottoman Non-Muslim Subjects Between Loyalty, Alienation, and Riot", *Acta Poloniae Historica*, Vol. 93, 2006, s.177-195.

КОПЫСТЕНСКИЙ, З.; "Палинодия", *Памятники полемической литературы из Западной Руси*, (Kopıstenskiy, Z., "Palinodiya", *Pamyatniki polemiçeskoy literaturı iz Zapadnoy Rusi*), С.IV/1, Петербург 1878..

КРАВЦІВ, Б.; "Мала Русь", *Енциклопедія українознавства (гол. ред. В. Кубійович)*, (Kravtsiv, B.. "Mala Rus", *Entsıklopediya ukrayinoznavstva (gol. red. V. Kubiyoviç)*, С.4, Париж-Нью-Йорк 1994, s. 1446-1447.

KURAT, A.N.; *Rusya Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 1987.

LAATS, Alar; "The Concept of the Third Rome and its Political Implications", *ENDS Proceedings (KVÜÕA toimetised)*, S. 12, Tartu 2009, s. 98-113.

ЛУНЯК, Ю.; "Перебування Юрія Хмельницького у турецькому полоні за свідченнями французького дипломата Де ла Круа", *Січеславський альманах*, (Lunyak, Y. "Perebuvannya Yuriya Hmelnıtskogo u turetskomu

poloni za svidçennyamı frantsuzkogo dıplomata De la Krua", *Siçeslavskıy almanah*), S. 6. Дніпропетровськ 2011, s. 5-16.
MASTERS, Bruce; “Christians in a changing world”, *The Cambridge History of Turkey (edited by Suraiya Faroqhi)*, Vol. 3., Cambridge 2006, s. 272-279;
MEDLİN, W.; *Moskow and East Rome,* Genève 1952.
Mehmet Raşid, *Tarih-i Raşid*, C. I, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1865.
MELNİK, V., Alpargu, M., Öztürk, Y., Turanlı, F., Çelik, M.B.; *Türkiye-Ukrayna İlişkileri. Kossak Dönemi (1500-1800)*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015.
Mufassal Osmanlı Tarihi (Mustafa Cezar'ın başkanlığındaki bir heyet tarafından hazırlanmıştır), C.IV, İstanbul, İskit Yayınevi, 1960.
Müneccimbaşı Dede Derviş Ahmed, *Sâhâifü'l-ahbâr: Müneccimbaşı Tarihi*, Istanbul, Matbaa-i Amire, 1869.
NAGIYEV, Ferhad; "Hetman", *TDV İA*, C.XVI, İstanbul 1997, s.484-485.
ОГІЄНКО, І.; *Українська церква: Нариси з історії української православної церкви*, (Ogiyenko, İ., *Ukrayinska tserkva: Narısı z istoriyi ukrayinskoyi pravoslavnoyi tserkvı*), Київ 1993.
ОГІЄНКО, І.; *Приєднання Церкви Української до Московської 1686-го року*, (Ogiyenko, İ., *Prıyednannya Tserkvı Ukrayinskoyi do Moskovskoyi 1686-go roku*), Вінніпег 1948.
ОГЛОБЛИН, О.; *Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст.*, (Ogloblın, O., *Moskovska teoriya III Rımu v XVI-XVII st.*), Мюнхен 1951.
ОГЛОБЛИН, О.; *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, (Ogloblın, O., *Getman İvan Mazepa ta yogo doba*), Нью-Йорк 1960.
ОЛІЙНИК О.Л.; "Кошовий отаман", *Енциклопедія історії України*, (Oliynık, O.L., "Koşovıy otaman", *Entsıklopediya istoriyi Ukrayinı*), C. V, Київ 2008, s. 263-265.
ОРЕУС, И.И.; "Турецкие войны России", *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, (Oreus, İ.İ., "Turetskiye voynı Rossii", *Entsıklopediçeskiy slovar Brokgauza i Efrona*), C. XXXIV, Санкт-Петербург 1902, s. 122-159.
Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2010.
PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı* Tarih Deyimleri ve *Terimleri* Sözlüğü, C.II, İstanbul 1983.
PHİLLİOU, P. Christine; “Phanariots”, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Infobase Publishing 2009, s. 457-458.
ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО, Н.; *Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX сторіч*, (Polomska-Vasılenko, N., *Teoriya III Rımu v Rosiyi protyagom XVIII ta XIX storiç*), Мюнхен 1952.
"Предисловие", *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*, C. V/1, Киев 1872, s. V-XI.
Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114 / 1660-1703)* (hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer), C.III, İstanbul, Klasik Yayınları, 2013.

ROGOZHIN, N.; "Rus Diplomatların Raporlarında Osmanlı Devleti (XVI-XIX Yüzyıllar)", *Osmanlı*, C.1, 1999, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 527-536.

SAKA, P.; "Derviş Abdullah "Risale-i Teberdariyye Fi Ahval-i Darü's-Sa'ade". Değerlendirme – Çevire Metin", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007.

SERTOĞLU, Midhat; *Muhteva* Bakımından Başvekâlet *Arşivi*, Ankara, TTK Basımevi, 1955.

Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi (1090-1106)*, C.II, İstanbul Orhaniye Matbaası, 1928.

SONYEL, Salahi R., *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, İstanbul 1993.

СОЛОВЬЕВ, С.М.*; История России* с *древнейших времен*, (Solovyev, S.M., *İstoriya Rossii s drevneyşih vremen)*, C. XIV, Санкт-Петербург 1896.

СТАНІСЛАВСЬКИЙ, В.; "Гетьман Правобережної України Андрій Могила", *Український історичний журнал*, (Stanislavskıy, V., "Getman Pravoberejnoyi Ukrayinı Andriy Mogıla", *Ukrayinskıy istorıçnıy jurnal*), S. 4, Київ 2002, s. 110-121.

СТАНІСЛАВСЬКИЙ, В.; «Статті» Івана Самойловича щодо «Вічного миру», *Україна в Центрально-Східній Європі*, (Stanislavskıy, V., "Statti" İvana Samoylovıça şçodo "Viçnogo mıru", *Ukrayina v Tsentralno-Shidniy Yevropi*), Київ 2000, s.348-385.

СТРЕМОУХОВ, Д.; "Москва - Третий Рим: источник доктрины", *Из истории русской культуры. Киевская и Московская Русь*, (Stremouhov, D., "Moskva – Tretiy Rim: istoçnik doktrınıı", *İz istorii russkoy kulturı. Kiyevskaya i Moskovskaya Rus*), C.II./1, Москва 2002, s. 425-441.

СУБТЕЛЬНИЙ, О.; *Історія України*, (Subtelnıy, O., *İstoriya Ukrayinı*), Київ 1993.

СУШИНСЬКИЙ, Б.І.; *Козацькі вожді України: Історія України в образах її вождів та полководців XV - XIX століття*, (Suşınskıy, B.İ., *Kozatski vojdi Ukrayinı: İstoriya Ukrayinı v obrazah yiyi vojdiv ta polkovodtsiv XV-XIX stolittya*), . 2, Одеса 2004.

SCHREDER, H.; *Moskau das Dritte Rom*, Darmstadt 1957.

Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevarih*, Istanbul, Amire Matbaası, 1922.

ШЕВЧЕНКО, О.; "Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові наприкінці XVII ст"., *Український історичний журнал*, (Şevçenko, O., "Pro pidporyadkuvannya Kıyivskoyi mıtropoliyi Moskovskomu patriarhatovi naprıkintsi XVII st. ", Ukrayinskıy istorıçnıy jurnal), S. 1, (394), Київ 1994, s. 54-61.

Tayyar-zade, Ata; *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderun*, haz. Mehmet Arslan, V C, İstanbul, Kitabevi, 2010.

ТЕРНОВСКИЙ, С.; "Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату", *Архив Юго-Западной Руси*, (Ternovskiy, S., "İssledovaniye o podçinenii Kiyevskoy mitropolii Moskovskomu Patriarhatu", *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rusi*), C. V, Киев 1872.

ТЕРНОВСКИЙ, Ф.; Митрополит Стефан Яворский (Биографический очерк), *Труды Киевской духовной академии*, (Ternovskiy, F., Mitropolit Stefan Yavorskiy (Biografiçeskiy oçerk), *Trudı Kiyevskoy duhovnoy akademii*), S.3, Киев 1864, s. 36–70.

УДОД, Г.; *Приєднання Української Церкви до Московського Патріархату 1686*, (Udod, G., *Prıyednannya Ukrayinskoyi Tserkvı do Moskovskogo Patriarhatu 1686*), Вінніпег 1972.

УСПЕНСКИЙ, Б.А.; Лотман Ю.М., Отзвуки концепции «Москва — Третий Рим» в идеологии Петра Первого (К проблеме средневековой традиции в культуре барокко), *Культурное наследие Древней Руси (Истоки. Становление. Традиции)*, (Uspenskiy, B.A., Lotman Y., M., Otzvuki kontseptsii "Moskva – Tretiy Rim" v ideologii Petra Pervogo (K probleme srednevekovoy traditsii v kulture barokko), *Kulturnoye naslediye Drevney Rusi (İstoki. Stanovleniye. Traditsii*), Москва 1976, s. 236-249.

UZUNÇARŞILI, İ.H.; *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Ankara, TTK Basımevi, 2011.

UZUNÇARŞILI, İ.H.; *Osmanlı Tarihi*, C.III/2, Ankara, TTK Basımevi, 2011.

ВЛАСОВСЬКИЙ, І.; *Нарис історії Української православної церкви*, (Vlasovskıy, İ., *Narıs istoriyi Ukrayinskoyi pravoslavnoyi tserkvı*), С. 2, Нью-Йорк-Київ 1990.

ЯКОВЕНКО, Наталія; *Нарис Історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.*, (Yakovenko, Nataliya, *Narıs İstoriyi Ukrayinı z naydavnişıh çasiv do kintsya XVIII st.*), Київ 1997.

ЄРИНЮК, Р.; "Підпорядкування Київської Митрополії Московській Патріархії 1685-86", *Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Руси-України, (Yerıpyuk, R.*, "Pidporyadkuvannya Kıyivskoyi Mıtropoliyi Moskovskiy Patriarhiyi 1685-86", *Yuvileynıy zbirnık prats naukovogo kongresu u 1000-littya hrışçennya Rusı-Ukrayinı*), Мюнхен 1988-1989, s. 732-750.

ЗОРИН, А.; *Кормя двуглавого орла. Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII - первой трети XIX века*, (Zorin, A., *Kormya dvuglavogo orla. Literatura i gosudarstvennaya ideologiya v Rossii v posledney treti XVIII – pervoy treti XIX veka*), Москва 2004.